

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická

Pohřební rituál u Olašských Romů

Anna Papíková

Bakalářská práce

2019

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2016/2017

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Anna Papíková**
Osobní číslo: **H15066**
Studijní program: **B6703 Sociologie**
Studijní obor: **Sociální antropologie**
Název tématu: **Pohřební rituál u Olašských Romů**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

V bakalářské práci se studentka zaměří na výzkum tradic a rituálů při pohřbu u Olašských Romů. Studentka bude vycházet z vlastního terénního výzkumu, z dostupné literatury na toto téma a případně i z audiovizuálních materiálů. Olašské pohřby jsou charakteristické svou výpravností, neboť kromě uctění zesnulého mají v romském společenství i prestižní funkci. Emotivní prožívání pohřbů, víra v posmrtný život a reprezentativnost smutečních obřadů, budou tedy ve středu pozornosti autorky této práce.

Studentka bude postupovat metodou polostrukturovaných rozhovorů s vybraným olašským konzultantem a s pracovníky pohřební služby. Pokud bude mít takovou příležitost, provede i nezúčastněné pozorování při pohřbu.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

ANDRŠ, Z. Romský pohřeb. In Pohřbívání a hřbitovy. Praha, 2011. ISBN 978-80-7357-680-6.

ANDRŠ, Z. Smrt a pohřeb u Romů na Slovensku. In Pantheon 6/2. Pardubice, 2011.

STOJKA, P.; PIVOŇ, T. Náš život = Amáro Trajo. Bratislava: SD Studio, 2003.

ŠEJVL, J. STEJSKAL, D. a kol. Pohřbívání a hřbitovy. Wolters Kluwer, 2011. ISBN 978-80-7357-680-6

VETEŠNÍK, P. STRÁNSKÁ, E. ŠEJVL, J. Zákon o pohřebnictví (č. 256/2001 Sb.), zákon o válečných hrobech (č. 122/2004 Sb.) - Komentář. Wolters Kluwer, 2015. ISBN 978-80-7478-680-8

internetové zdroje:

<http://www.romea.cz/romeatv/index.php?id=detail&source=t&vid=toeTgplFcqw&de>

Vedoucí bakalářské práce:

Mgr. Zbyněk Andrš, Ph.D.

Katedra sociálních věd

Datum zadání bakalářské práce:

30. března 2017

Termín odevzdání bakalářské práce:

30. března 2018

prof. PhDr. Karel Rýdl, CSc.
děkan

L.S.

PhDr. Adam Horálek, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2017

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Beru na vědomí, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů, a směrnicí Univerzity Pardubice č. 9/2012, bude práce zveřejněna v Univerzitní knihovně a prostřednictvím Digitální knihovny Univerzity Pardubice.

V Pardubicích dne

Anna Papíková

PODĚKOVÁNÍ

Mé poděkování patří především odbornému vedoucímu bakalářské práce Mgr. Zbyňku Andršovi, Ph.D. za jeho cenné rady a připomínky, které pro mě mají nevyčísitelnou hodnotu, dále také za veškerý čas a laskavý přístup nejen při vedení mé bakalářské práce, ale po dobu celého studia. Dále bych chtěla poděkovat své rodině a příteli za podporu a možnost studovat. V neposlední řadě také děkuji všem, kteří mi poskytli cenné informace - majiteli a pracovníkům pohřební služby Horák a zvláště děkuji panu Milanu Sztojkoví, bez jehož vstřícnosti a vzpomínek by tato práce nemohla vzniknout.

ANOTACE

Cílem této bakalářské práce je zkoumání a analýza pohřebních rituálů Olašských Romů. Pohřební rituály vyplývají z jejich religiozity, víry v posmrtný život a v duchy zemřelých. Tato práce byla vytvořena na základě studia odborné literatury a vlastního terénního výzkumu, který je postaven zejména na rozhovorech s vybraným olašským konzultantem a doplněn o rozhovory s pracovníky pohřební služby.

KLÍČOVÁ SLOVA

Pohřby, Romové, olašští Romové, rituály, přechodové rituály

TITLE

The funeral rite of the Vlax Roma

ANNOTATION

The aim of this bachelor thesis is to analyze the funeral rituals of the Vlax Roma. Funeral rituals are resulted from their religiosity, belief in the afterlife and the spirits of the dead. This work was created on the basis of study of specialized literature and own fieldwork, which is based mainly on interviews with selected Vlax Roma consultant and supplemented with interviews with funeral staff.

KEYWORDS

Funerals, Roma, Vlax Roma, rites, rites of passage

OBSAH

ÚVOD	9
1. METODY A ETIKA VÝZKUMU	11
1.1 Stanovení výzkumných otázek	11
1.2 Použité metody	11
1.3 Vstup do terénu	12
1.4 Etika výzkumu	14
2. OLAŠŠTÍ ROMOVÉ	16
2.1 Kdo jsou Olašští Romové?	16
2.2 Původ, historie a současnost olašských Romů	20
2.3 Kulturní specifika Olašských Romů	24
3. RELIGIOZITA OLAŠSKÝCH ROMŮ	31
3.1 Přechodové rituály	31
3.2 Magické praktiky	33
3.3 Vztah Romů k Bohu	35
4. POHŘEBNÍ RITUS U OLAŠSKÝCH ROMŮ	37
4.1 Pohřební rituály	37
4.2 Přípravy na pohřeb	39
4.3 Vartování a víra v duchy zemřelých	41
4.4 Průběh smutečního obřadu	46

4.5 Události po pohřbu.....	49
5. ZÁVĚR	51
6. SEZNAM LITERATURY:.....	54
7. PŘÍLOHY	57

ÚVOD

Pohřební rituály mají prastarou historii a jsou praktikovány u všech společností v těch nejrůznějších formách. Rituály mohou mít nejrůznější podoby a vypovídají hodně o historickém vývoji a sociokulturním prostředí společnosti. Pro svou bakalářskou práci jsem si vybrala téma Pohřební rituál u Olašských Romů. Olašští Romové jsou svébytnou a velmi uzavřenou skupinou. Jejich život, tradice a rituály bývají nezasvěcenému lidskému oku skryté a proto mě také zaujaly.

Téma jsem si zvolila z převážné části ze zvědavosti. Studium antropologie na Filozofické fakultě v Pardubicích mě přivedlo k zájmu o Romy a studium romského jazyka mou zvědavost jen podpořilo. Ovšem můj prvotní zájem vzbudil pohřeb pardubické „olašské královny“ Marie Lakatošové, který se konal v březnu roku 2014. Tento pohřeb vykonávala pohřební služba mých známých, kteří mě vlastně jako první upozornili na specifickou povahu olašských pohřbů. Od té doby jsem se vyptávala na olašský pohřeb pokaždé, když jsem měla příležitost. V roce 2014 se tedy zrodil nápad a námět pro tuto bakalářskou práci.

V úvodních kapitolách bakalářské práce se zaměřuji na metodologii výzkumu. Stanovila jsem si výzkumné otázky, které jsem se snažila co nejvíce zaměřit na specifika Olašských Romů v souvislosti s rituály pohřbívání. Romové všeobecně jsou velmi silně nábožensky založení a z jejich víry také velké množství rituálů vychází. Jako výzkumné metody jsem zvolila polostrukturované etnografické interview, které měly za cíl co nejlépe popsat rituály, které Olašští Romové při pohřbu praktikují. Nápomocné mi také byly doplňující otázky, které mě přirozeně napadaly v průběhu rozhovorů. Pro svou bakalářskou práci jsem zhotovila výzkumy dva. Za stěžejní výzkum považuji ten, který jsem vytvořila pod

vedením konzultanta, pana Milana Sztojky, který je olašský Rom. Cenné informace pana Milana Sztojky jsou ve výzkumu obohaceny o rozhovory s majitelem a zaměstnanci pohřební služby, která olašské pohřby v minulosti již zařizovala.

V následujících kapitolách se v bakalářské práci věnuji samotným Olašským Romům a jejich historii až po současnost. Své místo v bakalářské práci mají i jejich kulturní specifika, kterými se nejvíce liší oproti majoritní společnosti, ale i od ostatních Romů. Dále se zaměřuji na přechodové rituály, které jsou nezbytnou součástí života Olašských Romů. V celém olašském společenství se klade velmi silný důraz na víru v Boha, o které pojednává kapitola věnovaná religiozitě Romů.

Mé bakalářské práci dominuje poslední kapitola, ve které se zaměřuji na samotný olašský pohřeb. Věnuji se zde emotivnímu prožívání pohřbů, víře v posmrtný život a v duchy zemřelých. Soustředím se na popis rituálů, které do různé míry přežily u všech Olašských Romů. O jednotlivých tradicích a rituálech při pohřbívání v olašském společenství jsem se dočetla v odborné literatuře. Do celé bakalářské práce je promítnut můj vlastní terénní výzkum, který jednotlivé tradice a rituály uváděné v odborné literatuře, potvrzuje, obohacuje nebo naopak se od nich do jisté míry odlišuje.

Cílem mé bakalářské práce bylo zkoumat a analyzovat pohřební rituály u Olašských Romů. Dále jsem se snažila zjistit, jaké rituály v olašském společenství přežívají do dnešní doby a od jakých se postupem času upustilo.

1. METODY A ETIKA VÝZKUMU

1.1 Stanovení výzkumných otázek

Pro tento výzkum jsem si stanovila výzkumné otázky, které jsem volila opatrně, s ohledem na citlivou a etickou stránku věci. Výzkumné otázky jsou koncipovány tak, aby souvisely s daným výzkumem a snažily se jej co nejvíce popsat. (navzájem se nevyklučovaly). Při výběru výzkumných otázek jsem byla nejistá, nechtěla jsem necitlivě zasahovat do života respondentů. V průběhu výzkumu jsem si kladla otázku, do jaké míry vnímají Olašští Romové smrt jako bránu do posmrtného života. Zdali opravdu Olašští Romové věří v posmrtný život a v jaké formě. Objevilo se mnoho rituálů a tradic, na které jsem se chtěla zeptat a bylo zapotřebí utřídit si myšlenky a postupovat chronologicky.

- 1) Jakou roli zaujímá pohřební rituál v duchovní kultuře Olašských Romů?
 - Jaký je vztah Olašských Romů k „posmrtnému životu“?
- 2) Jaké rituály doprovázejí loučení se zesnulým a jaké jsou jejich specifika?
 - Jak vnímají pohřeb žehem?

1.2 Použité metody

Výzkumná část bakalářské práce je zaměřena na zkoumání a analýzu rituálů spojených s úmrtím u Olašských Romů. Zvolená metoda pro výzkum je polostrukturované etnografické interview, které většinou zahrnuje okruhy otázek, při kterých můžeme měnit pořadí dle potřeby, abychom získali co nejvíce informací. Připravené otázky můžeme také kombinovat s otázkami doplňujícími. Tato metoda je velmi přínosná, jelikož nám může usnadnit chápání kontextuálně vázaných informací. (Mioviský 2006: 159-160). Pro terénní výzkum v sociální

antropologii jsou charakteristické kvalitativní metody výzkumu, které jsem při svém výzkumu zvolila. „Zpráva o kvalitativním výzkumu obsahuje podrobný popis místa zkoumání, rozsáhlé citace z rozhovorů a poznámek, jež si výzkumník dělal při práci v terénu“ (Miovský 2006: 49). Přínosem kvalitativního výzkumu je fakt, že zkoumané jevy jsou autentické, specifické, pravdivé a vytváří strategii popisně – analytického děje a také shromažďuje data. (Miovský 2006: 16).

Tuto formu výzkumu jsem volila záměrně. Přišlo mi přirozené si předem připravit otázky, na které jsem se chtěla zeptat. Připravené otázky mi sloužily také jako pomůcka, když jsme při samotném rozhovoru odbočili do jiných témat. Doplnkové otázky se během rozhovorů objevily „zčistajasna“. Ty mi pomohly kompletně uchopit celý výzkum. K bakalářské práci přikládám rozhovory s majitelem a pracovníky pohřební služby, které nejsou v původním znění, ale jsou mnou poupraveny. Rozhovory jsem přepsala do spisovné češtiny a formálně upravila, jelikož se informanti během rozhovorů přirozeně opakovali. K bakalářské práci bohužel nepřikládám přepis rozhovorů s panem Sztojkou, jelikož rozhovory probíhaly v několika dnech a byly rozsáhlé. Ovšem informace a názory pana Sztojky se prolínají celou bakalářskou prací.

1.3 Vstup do terénu

Celkem jsem provedla dva výzkumy. První výzkum probíhal formou polostrukturovaného interview s panem Martinem Horákem, který je majitelem pohřební služby *Horák* a s jeho zaměstnanci panem Markem Horákem a panem Michalem Menšlem. Tato pohřební služba zajišťuje smuteční rozloučení a pohřby v Pardubicích, Chrudimi a Přelouči. Výzkum probíhal průběžně v Pardubicích, tedy ve městě, kde v blízkém okolí bydlím. Polostrukturované interview s majitelem a pracovníky pohřební služby jsem považovala za jedinou možnou

výzkumnou metodu. Jelikož pracovníky pohřební služby znám osobně, vím, že nemají obsáhlé znalosti o Olašských Romech. Což později vyplývá i ze samotných interview. Pracovníci byli schopni popsat průběh rituálů spojených s pohřbem na základě přímého pozorování. Formou polostrukturovaných interview jsem si zajistila jakousi vůdčí pozici, kdy jsem pracovníky uvedla do dané problematiky a oni později na mé otázky reagovali a rozvíjeli je. Skrze majitele a pracovníky pohřební služby, jsem se pokusila získat informátory přímo z řad Olašských Romů. Bohužel z jejich strany byla cítit velká ostražitost nebo snad nedůvěra, proto jsem výzkum neuskutečnila. Za pomoci mého vedoucího práce, Mgr. Zbyňka Andře Ph.D., jsem dostala doporučení na pana Sztojku, přičemž jeho výpovědi v rozhovorech považuji za stěžejní a nejcennější.

Druhý výzkum probíhal také formou polostrukturovaných interview. Tato zvolená metoda mi přišla nejvíce přirozená. Mým konzultantem se stal pan Sztojka, za kterým jsem vycestovala do Ostravy. V úvodních hodinách jsme se s panem Sztojku věnovali všeobecným věcem, které mě zajímaly. Ochotně mi odpovídal na všechny moje dotazy. Neskrýval překvapení nad mým zvoleným tématem. Řekl mi: *„Žádný Rom, ani ten Olašský, by nepochopil zájem o jakýkoliv pohřeb“*. (Sztojka 2019: osobní sdělení). V následujících dnech jsme hovořili na téma olašských pohřbů a rituálů, které k olašským pohřbům neodmyslitelně patří. Při rozhovorech jsme narazili také na další rituály a tradice, které olašští Romové dodržují, například při námluvách nebo svatbách.

Oba dva výzkumy byly velmi důležité pro uchopení této bakalářské práce. Od majitele a pracovníků pohřební služby jsem se dozvěděla jejich pohled na celý průběh olašského pohřbu. Velmi detailně si pamatovali věci, které je zaujaly a byli schopni je popsat „svými očima“. Od pana Sztojky jsem naopak získala náhled na olašské pohřby z pohledu olašského

Roma. Přijal mě vlídně a otevřeně hovořil na téma, o kterém se v olašském společenství nemluví. I proto tento výzkum považuji za nejefektivnější a nejvíce bohatý na popis rituálů spojených s úmrtím v olašské komunitě.

1.4 Etika výzkumu

Etické otázky by měly být důležité pro každý výzkum. Hendl uvádí základní pravidla, kterými by se měl každý výzkumník řídit. Je potřeba zachovat soukromí, získat informovaný souhlas, neustále dbát na emoční bezpečí, pokud je to možné vyhnout se zatajování cílů a okolností výzkumu a v neposlední řadě zachovat vzájemnou reciprocitu¹. (Hendl 2005: 153-154). Těmito pravidly jsem se snažila řídit ve svém terénním výzkumu i já. Všichni zúčastnění si přáli být uvedeni v práci a byli obeznámeni s jejím tématem i s cíli mého výzkumu. Majiteli a pracovníkům pohřební služby jsem se představila celým svým jménem a vysvětlila jim, že jsem studentkou Sociální antropologie na univerzitě v Pardubicích. Informovala jsem je také o tom, že nasbírané informace během rozhovorů budou sloužit jako podklad pro mou bakalářskou práci. Vzhledem k citlivosti tématu bakalářské práce bylo důležité správně formulovat a tvořit dotazované věty. Téma smrti je nezodpovězeno popřípadě tabuizováno v mnoha kulturách a společenstvích. Člověk musí být empatický a vycítit správný moment, kdy a na co se zeptat.

U Olašských Romů jde o velice citlivé téma. Při výzkumu s konzultantem panem Sztojkou, jsem měla možnost nahlédnout „za oponu“. Když vzpomínal na své zesnulé příbuzné, mluvil o bolesti a silném psychickém vysílení. Vysvětloval to slovy: „*Každého člověka poznamená smrt*“. (Sztojka 2019: osobní sdělení). S majitelem a pracovníky pohřební

¹ Při delším výzkumu si většinou výzkumník s účastníky vytvoří osobní vztah. Někdy se stává, že výzkumníci se snaží zajistit lepší životní podmínky účastníků. Může se stát, že v důsledku navázání osobního vztahu výzkumník později nechce výsledky publikovat. (Hendl 2005: 154).

služby se pracovalo snadněji. Tito lidé pracují v pohřební službě již řadu let. Jsou na toto téma zvyklí a na otázky spojené s úmrtím diskutují otevřeně.

2. OLAŠŠTÍ ROMOVÉ

Romové se všeobecně dělí do několika skupin. Uvádí se, že nejpočetnější zastoupení v České republice mají Romové slovenští. Ti se mezi sebou dále dělí podle dané lokality nebo osady, ze které pocházejí. Výraznou komunitu tvoří Romové Olašští, kteří se také dělí na další podskupiny a rody. Svě zastoupení zde mají i maďarští Romové a němečtí Sintové. (Horváthová 2002: 63). Každé z těchto společenství se obvykle považuje za jediné a opravdové Romy. (Frazer 2002: 10). Tato kapitola má za cíl více přiblížit subkulturu Olašských Romů. Věnuje se historii Olašských Romů a vysvětluje jejich kulturní specifika. Olašští Romové jsou subkulturou velmi uzavřenou. Zachovávají si své tradice, zákony i životní styl. Mají vlastní soudy a autority. V důsledku rozvoje moderní společnosti slábne však autorita těchto osobností, neboť mladé Olašské Romy lákají výhody moderního života.

2.1 Kdo jsou Olašští Romové?

Každý z nás se řídí určitými stereotypy. Jedním z těchto stereotypů je strach z neznámého, tedy xenofobie. Drtivá většina naší společnosti přichází do kontaktu s Romy. Každý z nás máme možnost utvořit si vlastní pohled na romskou menšinu, přesto podléháme předem předpojatým stereotypům. Jsou to modelové reakce na danou situaci. Tvořily se historicky a mají svůj dějinný vývoj. Romové jsou součástí našeho světa a přesto se od nás odlišují. Právě tím jsou nám nejvíce záhadní a neznámí. „*Věřím, že je potřeba zdůraznit čistou vytrvalost Cikánů.. Nemají žádnou konkrétní víru a nemají ani knihu, která by jim dávala pocit osudu nebo dějin, nemají ani náboženské vůdce, kteří by je mohli povzbuzovat, aby zůstali tváří v tvář nepřízni osudu pevně stát*“ (Stewart 2005: 21). Tyto stereotypy, se podle Cohna, dělí do dvou úhlů pohledů. Tyto pohledy jsou bohužel jasně dané a vymezené, není mezi nimi

žádný další pohled. Na jedné straně převládá názor, že jsou Romové nespolehliví, špinaví a nebezpeční. Vedou bídny život a jsou zloději. (Cohn 2009: 17). Druhý úhel pohledu je o něco laskavější a neškodnější, ale ne realističtější. (Cohn 2009: 18). Cohn má patrně na mysli romantické představy spojované s Romy, například hudba nebo volnomyšlenkářský styl života. Cohn také nepochybuje o tom, že ať už je úhel pohledu jakýkoliv, je stereotyp romského života v našem světě a jazyce velmi silně zakořeněn. Sílu zakořeněných stereotypů zmiňuje také Horváthová, v knize *Kapitoly z dějin Romů*. Souhlasí s tím, že je dobré mít vždy svůj vlastní názor a pohled na danou věc, nejlépe podložený osobní zkušeností. Horváthová poukazuje na to, že není správné, aby dosavadní citace a publikace na téma „romské otázky“, stály na základech ustrnulých stereotypů. Tvrdí, že tyto stereotypy podávají nepravdivé a pokřivené obrazy o pravé skutečnosti. (Horváthová 2002: 3). Z vlastní zkušenosti vím, jak moc je dnešní společnost ovlivňována předpojatými názory, ohledně Romů všeobecně.

Romové na území střední Evropy neměli nikdy na různých ustláno. Od středověkých poprav až po mírnější tresty novověku. Útlak Romů v českých zemích však kulminoval v období nadvlády fašistického Německa, většina Romů byla shromážděna v „pracovních“ táborech a mnoho příslušníků romského etnika v nich bylo zavražděno. V době totalitního režimu tlak na násilnou socializaci romské populace neustával a řešení se hledala pod pojmem „cikánská otázka“. Společně s touto otázkou řešil režim i své oponenty a obyvatele sociálně nepřizpůsobivé. Jak píše Horváthová, v knize *Kapitoly z dějin Romů*, tzv. romský problém není problém, který se týká výhradně Romů samotných, ale je to i problém společnosti, v jaké Romové žijí. „*Rovným dílem jej tvoří a umožňuje jeho další existenci*“. (Horváthová 2002: 3). Dle mého názoru se nedá tato otázka vyřešit pouze jedním prostředkem. Bude to dlouhodobý proces, který bude trvat desetiletí a jeho výsledek je stejně nejistý. Myslím si, že pokud Romové všeobecně neprojeví větší zájem o vzdělání sebe a svých dětí, nebude možné se

k nějakému řešení ani přiblížit. Úkolem české společnosti je jim vzdělání umožnit, podpořit je a nepodléhat silně zakořeněné xenofobii.

Romové všeobecně jsou velmi rozmanitá a různorodá subkultura. Záleží na tom, z jaké romské skupiny nebo rodiny pocházejí. Každá skupina Romů se může odlišovat historií, zvyklostmi, ale i dialektem. Jedním ze základních faktorů při tvorbě skupinové identity je nepochybně vědomí společných dějin. Liégeois v knize *Rómovia, Cigáni, Kočovníci* píše: „*Sociálna príslušnosť determinuje osobnosť*“ (Liégeois 1997: 59). Říká, že jedinec se rodí v nitru celku, kde zastává určité postavení, které určuje jeho identitu. Poukazuje na užívání jazykových a kulturních prvků, které umožňují jedinci zařazení, odlišení a současně i vytvoření pocitu jednoty v rámci skupiny. (Liégeois 1997: 59, volně přeloženo autorkou práce). Frazer v knize *Cikáni*, hovoří o ztrátě historicky dané společenské identity v očích skupiny samé i v očích těch, kteří jsou vně této skupiny. Jestliže potřebujeme k určení etnické identity vnímat sebe sama, komu tedy říkají Romové my a oni? Z jejich hlediska leží základní hranice mezi nimi samotnými a *gadži* - nejvíce rozšířený název pro „neromy“ (Frazer 2002: 10). Problém při hledání odpovědi na otázku, kdo vlastně jsou Romové, najdeme už v samotné terminologii pojmu Rom. Tímto termínem označuje samu sebe významná část této komunity. V majoritních společnostech se Romové označovali například jako „Cigáni“, „Cikáni“, „Cyganie“, „Čigonai“, „Tigani“ atd., tyto pojmy se do angličtiny překládají většinou jako „Gypsies“ (Marushiakova Poppov 2015 in Podolinská Hrustič 2015: 63-64, volně přeloženo autorkou práce). V celé východní Evropě pojem „Cigáni“, „Cyganie“, atd., neoznačuje společenství charakterizované výhradně jejich způsobem života, ale jde o jasně vymezenou a osobitou etnickou komunitu. Pojmy jako etnická skupina či všeobecně etnicita mají odlišné významy ve východoevropských společenských vědách.² (Marushiakova

² „Na západě se pojem etnos nepoužívá vůbec“ (Marushiakova Poppov 2015 in Podolinská Hrustič 2015: 63-64).

Poppov 2015 in Podolinská Hrustič 2015: 63-64, volně přeloženo autorkou práce). S pojmem etnicita pracuje Eriksen v knize *Etnicita a nacionalismus*. Zde píše, že v běžném jazyce etnicita stále znamená „problémy menšin“. V sociální antropologii jsme schopni nahlížet na etnicitu jako na vztahy mezi jakýmkoliv skupinami, na které je nahlíženo jako na kulturně odlišné. (Eriksen 2012: 22).

Liégeois v knize *Rómovia, Cigáni, Kočovníci*, přirovnává sociální organizaci u Romů k mozaice. Přičemž je každá část mozaiky jedinečná a liší se od ostatních částí. Pojmenování jednotlivých skupin Romů je nositelem rozdílů, které mezi skupinami existují. „*Historická skutočnosť, ako i súčasnosť silne ovplyvňujú jazyk, kultúru a sociálnu štruktúru každej skupiny. Cigáni a kočovníci tvoria mozaiku od seba odlišných spoločností, ktorá sa zbíha do jedného celku*“. (Liégeois 1997: 57). Nehledě na veškeré rozdíly mají jednu věc stejnou - a tou je původ. V rámci etnické skladby světa zaujímají všechny romské subkultury a skupiny velmi specifické místo. V každé zemi, kde se usadili nebo kde žili, byli nazýváni menšinou. Nikdy to nebyla jejich půda, jejich země. Neměli a nemají žádné místo na planetě, které by je pojilo historickou nebo kulturní pospolitostí. Olašští Romové v zásadě kočovali z místa na místo a tento způsob života byl jedním z mnoha jejich kulturních pojitků. Mezi nejdůležitější kulturní pojítka patří bezesporu tradice a rituály, které si Olašští Romové uchovávají dodnes. I v dnešní době je dopředu promyšlené, kdo si koho vezme a stále se dodržuje zvyk, kdy ženich platí za nevěstu. Dalším kulturním pojtkem je zajisté jazyk. Pan Sztojka říká: „*Základní a zásadní je jazyk. Dodnes si ho udržujeme*“. (Sztojka 2019: osobní sdělení). A v neposlední řadě je také zapotřebí uvést, že Romy všeobecně pojí silná víra v Boha.

Žádný národ ani etnikum není jednolitou antropologickou skupinou – zpravidla jde o směs různých typů. Směs určitých typů je identifikačním znakem dané populace, avšak nelze podle nich přesně určit etnickou příslušnost jednotlivce. Romové se od ostatních odlišují tmavou barvou kůže, očí i vlasů. Olašští Romové se trochu liší antropologickými detaily od

Romů slovenských či maďarských, mají světlejší barvu pleti a jiné rysy. Významnou roli k uvědomění si své vlastní identity má také vědomí společného – tedy romského – původu. Mezi další odlišnosti patří bezpochyby jejich jazyk, olašská romština.

V České Republice jsou Olašští Romové subetnickou skupinou, která má svůj původní styl života kočovný. Liégeois v knize *Rómovia, Cigáni, Kočovníci*, popisuje kočovnictví jako částečně strukturální a často reaktivní. Uvádí, že kočovnictví vyplývá z určitého typu sociální a ekonomické organizace nebo se odvíjí od událostí, které zapříčiní jiné osoby – například otroctví nebo věznění. (Liégeois 1997: 27, volně přeloženo autorkou práce). Z lingvistického a kulturního hlediska mají Olašští Romové tendence se formulovat v homogenních skupinách, které ale mají své určité znaky uvnitř skupiny. Rozlišují se na Lováry, Drizáry, Beáše nebo Cerháry. Tato pojmenování vycházela z profesí, které vykonávali. Například Lováry můžeme označit v překladu jako „koňare“, což vychází s maďarského slova ló (kůň). (Andrš 2016: 69, volně přeloženo autorkou práce).

2.2 Původ, historie a současnost olašských Romů

Existuje jen málo pramenů, ze kterých bychom mohli čerpat jakékoliv informace o původu a historii Romů. Avšak jako každý jiný národ mají i Romové svou historii. O té se můžeme dozvědět pouze z dokumentů, které psaly jiné národy. Nespočet badatelů a historiků se shodlo, že to je proto, jelikož drtivá většina Romů byla negramotná. V jejich kolektivním vědomí se dochovalo více legend než podložených faktů. V dnešní době se o Romech dozvídáme od majoritní společnosti, z médií a často velmi zkresleně. „*Studium romštiny může bezpochyby odhalit mnohé o původu a vývoji jazyka samotného*“ (Frazer 2002: 12). Při odhalování romských dějin mnoha badatelům pomůže tedy hlavně romský jazyk. Olašští Romové se zformovali na území bývalé habsburské monarchie zřejmě na přelomu 17. a 18. století. Převážně na území Valašska, Moldávie a Transylvánie. V literatuře se často objevuje

subkultura Olašských Romů, která se nazývá Lovára. Ti žili převážně na území dnešního Maďarska. První zmínka o Olašských Romech na území Slovenska se datuje kolem roku 1668. (Andrš 2016: 70, volně přeloženo autorkou práce).

Pokus řešit problematiku potulných kočovných skupin obyvatel udělala Marie Terezie (vládla 1740-1780). Po předchozích tvrdých persekucích zmírnila tresty za kočování a pokusila se z kočovných obyvatel vytvořit rolníky. Toto opatření nebylo úplně úspěšné, protože silně zasáhlo do tradičního způsobu života Romů. V jejím úsilí pokračoval syn Josef II. (vládl 1780-1790). Jeho vláda byla na tehdejší dobu velmi demokratická a pokroková. Již ve druhém roce panovnictví zrušil nevolnictví a tím umožnil celé společnosti žít život ve větší svobodě než předtím, nevyjímaje kočovné skupiny Romů. Současně umožnil vznik romských osad. „*V roce 1784 rozhodl o usazení romských rodin celkem v 18 moravských a 2 slezských obcích. Z těchto usazení se vytvořil základ pro vznik romských sídlišť (osad, táborů)*“. (Horváthová 2002: 38).

Přesto se otázku migrace a asimilace Romů do společnosti nepodařilo vyřešit do dnešních dnů. V dalším vývoji habsburské monarchie, během první světové války, v meziválečném období, bylo učiněno mnoho pokusů o zařazení Romů do majoritní společnosti. Zaběhlý způsob života Romů bylo těžké změnit, jejich migrace se rozšířila na téměř celou Evropu. „Mnoho skupin Olašských Romů, převážně skupina Lovára, odešlo do Ruska, Skandinávie, západní Evropy nebo Ameriky, ve druhé polovině 19. století a na počátku 20. století“. (Andrš 2016: 71, volně přeloženo autorkou práce).

Důsledky 2. světové války byly pro Romy, zvláště v Čechách a na Moravě, hrozné. Nacistická genocida vyhladila v koncentračních táborech většinu českých a moravských Romů včetně skupiny Sintů – Romů německých. Zbylo zde také jen málo do tehdy kočovných skupin Romů olašských. Olašské skupiny se začaly na území České republiky

usazovat až po skončení druhé světové války. Přicházely do českých zemí, zejména do průmyslových oblastí, za vidinou lepších příjmů. (Andrš 2016: 72, volně přeloženo autorkou práce). Skončení druhé světové války je jakýmsi výchozím, nulovým bodem dalšího vývoje olašských Romů.

Pan Sztojka: *„Po válce měli moji rodiče těžký život. Vyrůstali bez rodičů a starali se o ně příbuzní“*. (Sztojka 2019: osobní sdělení).

V období socialismu byl romský styl života znovu potlačován. V tomto období vychází zákon, který nařizoval všem kočovným osobám, aby se usadily. Toto nařízení se dotýkalo především Olašských Romů. Po opakujících se zákazech kočování byli Romové nuceni zůstat tam, kde se právě nacházeli. V důsledku toho byli nuceni čelit novým podmínkám, na které nebyli připraveni. (Andrš 2016: 72-73, volně přeloženo autorkou práce).

„Od druhé poloviny 70. let až do roku 1988 docházelo alespoň k určitému uvolnění a modifikaci státem vytyčené cesty společné integrace Romů, která začala být chápána jako jisté přizpůsobení, spíše soužití s možností uchování alespoň některých etnických zvláštností a charakteristických rysů“. (Davidová 2000 in Hubschmannová: 2000: 75). Jak píše Eva Davidová, k výraznější změně dochází během roku 1988, kdy byla poprvé vysvětlena svébytnost „občanů romského původu“. V tomto období se poprvé ve společnosti začal používat termín Rom a vznikaly podpůrné studie romštiny a Romů obecně. (Davidová 2000 in Hubschmannová 2000: 76). S příchodem sametové revoluce začalo nové období i pro Romy. Rok 1989 je zapsán v dějinách jako významný mezník nejen pro české společenství, ale i pro romské. Po revolučním roce 1989 začalo nové období. Romové mohli cestovat více než kdy jindy. Řada z nich odešla do cizích zemí (Kanada, Belgie, Švédsko). Mělo to negativní stránku věci. Pan Sztojka uvádí: *„Rodiny se od sebe odtrhly. Romové propadali ve*

velké míře drogám a často se zabývali i obchodem s drogami“. (Sztojka 2019: osobní sdělení). Pozitivní pro ně byla možnost volby cestovat. Dodává, že se dokážou velmi rychle integrovat a zorientovat se v novém prostředí. (Sztojka 2019: osobní sdělení). Na základě prostudované literatury se domnívám, že toto období tedy přineslo Romům mnoho pozitivního – změny ve společenském uplatnění nebo možnost rozvíjet svou kulturu. Na druhé straně s sebou přineslo i negativní stránku. Velká nezaměstnanost a s tím související nové sociální problémy. Zhoršilo se veřejné mínění o Romech, narůstala intolerance a dokonce i projevy rasismu, které bohužel trvají dodnes.

V současné době je většina romských obyvatel v pasti sociálního vyloučení a stojí na samém okraji společnosti. Jsou lapeni v začarovaném kruhu nezaměstnanosti, nízkých příjmů, dluhů a závislosti na dávkách sociální podpory. Setkávají se také tváří v tvář masové diskriminaci. Olašští Romové jsou v sociálním žebříčku také na nižších postaveních, ovšem nežijí v tak nuzných podmínkách. Díky již předem zmiňované „odlišnosti“, oproti ostatním Romům, si vybudovali pevný základ a svůj vlastní systém ekonomiky. Podnikají v oblasti služeb, provozují hostinská i restaurační zařízení. Někteří z nich jsou však nechvalně známí pro kapsářství. (Horváthová 2002: 65). Bohužel nikdo přesně neví, co je jejich hlavní zdroj příjmů. Zakořeněné stereotypy opět odkazují na činnosti, které jsou nelegální nebo stojí na okraji zákona. Z rozhovorů s panem Sztojkou jednoznačně vyplývá, že olašští Romové žijí v několika morálkách současně a tyto morálky se projevují i v jejich životech. (Sztojka 2019: osobní sdělení).

2.3 Kulturní specifika Olašských Romů

Olašští Romové se v mnoha věcech odlišují jak od nás, většinové populace, tak i od ostatních menšin. Pan Sztojka vysvětluje, že mezi Olašskými Romy panuje vzájemné cítění. „*Olašští Romové přesně vědí, jak se mezi sebou přivítat, jak se spolu baví a co říct*“. (Sztojka 2019: osobní sdělení). Dodnes si zachovávají své vlastní tradice. „*Čím více žijí Olašští Romové pospolitým životem, a nejsou vzdělaní, tím více se chrání před okolními vlivy*“. (Sztojka 2019: osobní sdělení). Olašští Romové si v průběhu dějin vytvořili vlastní svět s vlastními pravidly. Domnívám se, že díky vlastní svébytnosti přežili a udrželi si svůj svět takřka nedotčený. Za základní pilíře identity Olašských Romů považujeme endogamii, jazyk a nepsané vnitřní zákony. (Andrš 2016: 74, volně přeloženo autorkou práce). Pro Olašské Romy je nejdůležitější a klíčová rodina. V rámci širokých rodin platí absolutní autorita starších, ostatní k nim chovají respekt a poslouchají je. Jak vyplývá z rozhovorů pana Sztojky, autorita a úcta ke starším platí u Olašských Romů dodnes. „*Když sedí a hovoří starší Romové, není možné, aby jim skákal do řeči mladší hoch. Nemá nejmenší šanci promluvit, komunikovat může pouze skrze svého otce. Zpravidla sedí stranou, nikdy nesejí v centru dění*“. (Sztojka 2019: osobní sdělení).

Také Liégeois v knize, *Rómovia, Cigáni, Kočovníci*, píše o důležitém významu rodiny u romských společenství. Upozorňuje na to, že rodinu musíme chápat jako celek, který vystupuje vůči okolí jednotně. Každý konflikt prožívají a řeší rodiny společně. Každá chyba je hodnocena jako chyba celé rodiny. Každý úspěch posilňuje prestiž celé rodiny. Velká sociální solidarita je pro Romy všeobecně sociální i psychologickou jistotou. (Liégeois 1997: 75, volně přeloženo autorkou práce). Základem romského společenství je tzv. rozšířená rodina (endeded family)³, tvořená několika příbuznými rodinami. Jejich rodinné vazby, struktura a

³ Endeded family - myšleno ve volném překladu jako „nekonečná rodina“.

hierarchie byly vždy úzce spojeny s nepsanými zákony, které ve skupině existují. V zásadě se těmto svým nepsaným zákonům vždy podřídí. V olašském společenství se klade velmi silný důraz na romštinu. Mluví výhradně romsky. „*Používání romštiny je otázkou cti*“. (Horváthová 2002: 65). Olašští Romové používají odlišný dialekt romštiny než jiné skupiny Romů. Peter Stojka v knize, *Amáro Trájo*, píše, že sami Olašští Romové nevědí, kde se nachází původ olašského dialektu. „*Svoj olašský dialekt sme sa nikde nenaučili, v žiadnych školách. Naučili sme sa ho od svojich rodičov*“. (Stojka 2003: 102). V české republice žijí především příslušníci někdejší olašské skupiny *Lovárů*, proto u nás převažuje dialekt lovárský. (Horváthová 2002: 65). K tomuto se vyjadřuje v rozhovorech také pan Sztojka. „*Zachovávali jsme si své zvyky a s nimi také spojenou řeč. Všichni uměli hovořit romsky s důrazem na olašský dialekt. S ostatními Romy se vždy domluvíme, naše řeč se liší pouze dialektem*“. (Sztojka 2019: osobní sdělení). Pro Olašské Romy je symbolem prestiže olaština. „*Je popisována jako „nejkrásnější jazyk“ (maj šukar šib), „naš jazyk“ (amári šib)*“. (Hájská 2012 in Podolinská, Hrustič 2015: 370). Hájská zde uvádí také příklad rozdílů užívání romštiny jako sociálního statusu. Píše, že na severocentrální romštinu nahlíží Olašští Romové jako na nižší sociální status než na romštinu olašskou. Upřesňuje, že jedním z hlavních důvodů je, že je spojena s „Rumungury“, kteří jsou v olašských společenstvích vnímáni jako nižší a podřadnější Romové. (Hájská 2012 in Podolinská, Hrustič 2015: 371).

U Romů Olašských, v socialistickém Československu, byly v podstatě patriarchální velkorodiny se systémem párového manželství. V čele celé skupiny stál vždy „Vajda“, což by se dalo označit za přežívající funkci „rodového náčelníka“. (Davidová 1995: 96). V olašských dialektech se této funkci může říkat různě. Pan Sztojka hovoří o této přežívající funkci takto: „*Takový člověk bývá označován jako „angluno Rom“ nebo v olašském společenství jako „krisínako Rom*“. (Sztojka 2019: osobní sdělení). Dále uvádí příklad polských Romů, kteří tuto funkci nazývají „šeruno Rom, ale neříkají Vajda. Vysvětluje: „*Je to*

všemi uznávaná autorita. Olašští Romové si k němu chodí pro rady a poslouchají je.

Jednotlivé autority mají přesně vymezená území a vzájemně si do nich nezasahují“. (Sztojka 2019: osobní sdělení). Obvykle to byl jeden z nejstarších mužů v celé velkorodině. Do funkce byl většinou zvolen radou mužů. Tuto funkci si zasloužil díky svým vlastnostem, schopnostmi nebo za dosavadní zásluhy. Měl velkou pravomoc – rozhodoval o cestách skupiny, o vnitřních nepsaných zákonech celé skupiny, podle kterých skupina žila a které ctila. Oddával každý nový pár, křtil nově narozené dítě a při pohřbu zemřelého vykonával nad jeho hrobem obřad jménem celé své velkorodiny. Byl pro skupinu knězem, soudcem i rádcem. (Davidová 1995: 96). Tyto nepsané vnitřní zákony se dodržují i dodnes. Olašské rodiny se vždy podřizují autoritě rodiny. Domnívám se, že v dnešní moderní době je za největší autoritu považován otec jako hlava rodiny. Velké slovo v rodině může ale také mít nejstarší člen. *„Vnitřně nepsané, ale všemi dodržované zákony olašských skupin spolu s autoritou jejich „Vajdů“, byly základem vnitřního řádu a pořádku uvnitř patriarchálních velkorodin a umožnily po staletí jejich přežití i v nedobrych životních podmínkách“.* (Davidová 1995: 96). Hluboký smysl těchto autorit spočívá ve vyvinutém smyslu pro soudružnost a sounáležitost. *„Olašští Romové mají dosud své představitele, které uznávají pro jejich moudrost a autoritu“.* (Horváthová 2002: 65). V těchto po staletí udržovaných zákonech našli Olašští Romové útěchu a jakési bezpečí. V důsledku toho, že v podstatě vždy stáli na okraji společnosti, je logické, že si utvořili vlastní svět se svými pravidly, zákony a ekonomikou. Díky pospolitosti si zachovali svou tvář.

V současné době přežila u většiny Olašských Romů jejich vlastní soudní instituce, které se říká „krisi“. Tato soudní instituce vychází z dřívějších rodových vztahů a i dodnes je tvořena z autorit velkých rodin, členů a osobností. Skládá se minimálně z pěti členů, přičemž hlavou soudu je „angluno Rom“ nebo u některých olašských Romů nazýván jako „krisínako Rom“. (Sztojka 2019: osobní sdělení). Je tak označován zpravidla starší muž, který je

autoritou a nikdo mu nic nemůže vytknout. „*Takémuto Rómovi hovoříme, že je to hlavný, prvý Róm, ktorý svojimi verdiktami a rozhodujúcimi vyhláseniami u ostatných Rómov vzbudzuje rešpekt, vierohodnosť a každý Róm je poctený, ak ho navštíví v jeho príbytku pri nejakej príležitosti*“ . (Stojka 2003: 50). Tyto v podstatě tajné soudy jsou pouze jejich vnitřní záležitostmi, o níž se nikdo nezasvěcený nedozví. Soudní tribunál řeší různé neshody, ale i závažné přestupky, kterých se dopustí Olašští Romové v rámci nepsaných zákonů. Může se jednat o drobné přestupky, které se dají vyřešit pokutou – v olašském jazyce „štrafo“.

V případech vážných kriminálních činů, mezi které patří vážné ublížení na zdraví nebo vražda, je obviněný potrestán vyloučením z komunity. (Andrš 2016: 75, volně přeloženo autorkou práce). Vyloučení z komunity je téměř pro každého Olašského Roma sociální smrt. Je odtržen od společnosti a ztrácí veškerý respekt v rámci olašské komunity. O důležitých věcech jednají však vždy jen muži, ženy jsou u nich dodnes ze všech důležitých jednání vyloučeny.

Pan Sztojka vypráví, kdy byl několikrát svědkem sporů, které se konaly většinou kvůli neshodám při námluvách a sňatcích. „*Sejdou se oba zástupci daných rodin, které hledají vzájemnou shodu. Jejich úkolem je spor vyřešit, pokud jej nevyřeší, případ se dostává před soud*“ . (Sztojka 2019: osobní sdělení). Peter Stojka v knize, *Amáro Trájo*, popisuje stupně, podle kterých se soudní instituce u Olašských Romů dělí. Prvním stupněm soudu je tzv. místní romský soud, který má na starosti případy odehrávající se u Olašských Romů v jejich bydlišti. Druhým stupněm jsou tzv. okresní romské soudy a krajské romské soudy. Ty se skládají ze soudců místních romských soudů, mají na starosti případy v příslušném okrese a kraji. Na takové soudy se můžou Romové i odvolat, kteří nebyli spokojeni s rozhodnutím místního soudu. (Stojka 2003: 52, volně přeloženo autorkou práce).

V úvodních kapitolách jsem již zmiňovala, že v olašských společenstvích se dodržují také rituály a tradice spojené s námluvami a svatbou. Dodnes přežívá tradice, kdy rodiče dětí předem domlouvají sňatky a kdy ženich platí za nevěstu. Svatby bývají finančně velmi

náročné a honosné. „*Niektoré rodiny do toho investujú i svoje niekoľkoročné úspory*“ (Stojka 2003: 34). Pan Sztojka mi popisuje princípy, na ktorých námluvy a cena za nevestu stojí. O predem domluvených sňatkoch hovorí ako o složitých procesoch, kedy zde pôsobí silný vliv sociálnu skupinu. Vysvetluje na príkladu dnešnu spoločnosti. „*Dnes nechávajú rodiče své děti, aby si zvolili partnery. Kedyž se později mezi partnery objeví problémy, nemíchají se do toho. Zato olšské rodiny se vždy budou míchat do života svých dětí, i když už budou dávno dospělí*“ (Sztojka 2019: osobní sdělení). Tam podle pana Sztojky působí nejsilnější vliv v rámci stejné sociální skupiny. Vysvetluje, že rodiny se vzájemně zavazují, že jejich děti se budou v manželství chovat jak se sluší a patří. „*V důsledku předem domluveného sňatku, si rodiny vzájemně garantují, že jedna strana neopustí tu druhou a naopak*“ (Sztojka 2019: osobní sdělení). Olšští Romové hledají partnery ve stejných sociálních vrstvách, v jakých žijí oni sami. „*Jsou to skrytá pravidla sociálních skupin, které si člověk uvědomí, až když dojde ke konfliktu*“ (Sztojka 2019: osobní sdělení). Dále vysvetluje, že bohatá olšská rodina žije jinak než chudí Romové v osadě. Kdyby si hledali Olšští Romové nevesty v osadách, urazilo by to celou rodinu. Pan Sztojka vysvetluje, že u Olšských Romů stále přežívá i tradice, kdy se platí za nevestu. „*Ženich platí za nevestu penězi. Peníze dostává rodina nevesty, kdy část peněz věnují novomanželům. Hodnota nevesty se pohybuje v řádech stovek tisíc korun českých*“ (Sztojka 2019: osobní sdělení). Dále přiznává, že jsou tyto tradice velmi často naborány sociálními sítěmi.

Specifické pro Olšské Romy je také odívání. Olšští Romové obecně jsou zaměřeni na materiální statky, kterými demonstrují svůj status. Zpravidla lze poznat u dospělých lidí podle zevnějšku, že se jedná o Olšské Romy. Pro ženy hrají důležitou roli jejich vlasy, nosí zejména drdoly nebo copy. Oblékají se do dlouhých sukní, zdobí se výraznými šperky, nosí boty na podpatku a většinou se i výrazně líčí. Dospělí muži nenosí krátké kalhoty, často mají

drahé značkové boty a šperky. Pan Sztojka v rozhovorech uvádí, že starší olašské ženy často nosily pestré a barevné oblečení, většinou ušité z kašmíru. „*Vyjadřovalo to život, symbol toho, že je člověk živý a veselý*“ (Sztojka 2019: osobní sdělení). Dodává, že černá barva je v olašském společenství vnímána jako ryze smuteční. Elena Lacková ve své knize *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*, píše: „*Olaši měli vždycky hodně zlata. Kočovali, a proto nemohli ukládat peníze do nemovitostí, do domů, do nábytku, do hospodářství*“ (Lacková 1997: 258). Všechn svůj majetek tedy při kočování uchovávali Olašští Romové ve zlatě. Jejich ženy nosily zlaté řetězy, zlaté náušnice, muži zase prsteny. Nechávali si také dělat zlaté zuby. „*Kolikrát si nechali vytrhat své krásné bílé, zdravé zuby a dali si vsadit zlaté*“ (Lacková 1997: 258). Pan Sztojka se také domnívá, že v důsledku častého cestování kočovných olašských skupin bylo zapotřebí s sebou na cesty brát pouze malé a skladné věci, za to hodnotné. V tomto případě to byla zajisté zlato. „*Ve zlatě jsou uloženy peníze, pro Olašské Romy má zlato vysokou hodnotu*“ (Sztojka 2019: osobní sdělení). Nošením zlatých šperků také dávají najevo svůj vyšší sociální status. Pan Sztojka v jednom z rozhovorů uvádí: „*Mnohdy přijedou i na pohřby ozdobeni svými nejlepšími zlatými šperky, aby se prezentovali*“ (Sztojka 2019: osobní sdělení).

Na každodenní život olašských Romů se dá nahlížet mnoha pohledy. Mají v podstatě přesně rozdělené role, které ve svých životech vykonávají. Na způsob života mají vliv starší generace, kulturní a historická pospolitost. Těmito vlivy mohou být omezováni. Jsou vychováni podle staršího vzorce výchovy a i to může být příčinou viditelné odlišnosti. V dřívějších dobách dominoval u olašských skupin obchod s koňmi. Pouze malé procento olašských skupin vykonávalo řemesla. Hlavním údělem žen bylo postarat se o domácnost, přivydělávaly si věštěním z ruky, ale byly také nechvalně známé kapsářstvím a krádežemi. Takovému způsobu života byly kočovné olašské skupiny zvyklé po celá staletí. (Andrš, 2016: 75, volně přeloženo autorkou práce). V životě Olašských Romů chybí oblast sebevzdělání,

volnočasových aktivit, jak je známe my. Romové z olášských rodů a skupin nepřikládají vzdělávání velký význam. „*Mnohdy se stává, že děti povinnou školní docházku ani nedokončí*“. (Horváthová 2002: 65). V olášském společenství obecně převládá názor, že vzdělání není nutné pro praktický život. Paradoxem tohoto problému vzdělávání je nahlížení Olášských Romů na fyzickou práci. „*Vykonávání těžké fyzické práce je pro Olachy znamením neúspěšnosti a nedostatku schopností mentálních*“. (Horváthová 2002: 65). Tedy hodnotnější pro muže jsou ta povolání, která vyžadují zapojit myšlení. Jedná se většinou o různé obchodní aktivity. Ženy se věnují domácnosti a péči o děti, přičemž mnohdy zajišťují příjmy nebo vyřizují sociální podporu. Pan Sztojka se mnou v rozhovorech hovořil o každodenním životě Olášského Roma. Hned v úvodu uvádí, že jsou Olášští Romové obecně známí svým negativním pohledem na práci. Upřesňuje: „*Není to tak, že by byli líní pracovat, oni se chtějí věnovat něčemu většímu*“. (Sztojka 2019: osobní sdělení). Minimální mzda jim nestačí pokrýt náklady na jejich životní styl, proto se snaží být vynalézaví a podnikaví, bohužel se uchylují k trestné činnosti. Pan Sztojka přiznává, že někteří Olášští Romové jsou známí pro kapsářství a nelegální obchody s automobily. „*Olašští Romové nedokáží rozeznat rozdíl mezi obchodem legálním a nelegálním*“. (Sztojka 2019: osobní sdělení). Kromě obchodování pan Sztojka popisuje život olášských Romů takto: „*Hodně času tráví doma nebo u příbuzných. Žijí takový, daleko by se říci, bohémský život. Mají rádi dobré jídlo a pití*“. (Sztojka 2019: osobní sdělení). S panem Sztojkou hovoříme také na téma pojetí přítomnosti u Olášských Romů. „*Romové všeobecně neplánují věci, prožívají teď a tady, neřeší minulost. Řekli by Vám, že minulost už je za námi*“. (Sztojka 2019: osobní sdělení).

3. RELIGIOZITA OLAŠSKÝCH ROMŮ

3.1 Přechodové rituály

Rituály a s nimi spojené tradice, jsou na našem světě tak dlouho, jako lidstvo samo. I když v dnešní době na jejich pravý význam mnohdy zapomínáme a upouštíme od nich, vždy byly důležitou součástí našich životů a připisoval se jim velký význam. Rituály a tradice všeobecně přinášejí do života řád a pravidelnost. Pro člověka už od útlého věku znamenají rituály jakousi jistotu a pevná pravidla. „*Nejdůležitějšími rituály jsou tzv. „přechodové rituály“, které provází život jedince od malička až do smrti*“. (Meredith 2008). Tedy jinými slovy, jedná se o pomyslný přechod z jednoho místa na druhé. Hovoříme však o pohybu, který je možný pouze v naší mysli. Domnívám se, že i přesto, že se jedná o stav mysli, je tento pohyb nezbytný pro zdravé rozvíjení se každého člověka. Pokud tedy něco určitého a významného překonáme, zákonitě se posouváme dál. Tyto přechodové rituály jsou součástí života každého z nás, aniž bychom si jejich přítomnost a důležitost plně uvědomovali. Olašští Romové, domnívám se, zcela nevědomky dodržují všechny zásady a pravidla pro splňování přechodových rituálů. Pochybuji, že všeobecně Romové mají přístup k odborné literatuře, aby si o studiích přechodových rituálů něco přečetli. Tyto rituály a tradice intuitivně dodržují po staletí a pouze je postupem času upravují a modernizují. Rituál, který je spojen se smrtí, se považuje za jeden z nejvýznamnějších přechodů spolu s narozením člověka. V jeho samotném průběhu máme možnost se definitivně rozloučit a nechat zesnulou osobu odejít jednou provždy. Romové žijí v tomto světě, ale interpretují si ho po svém“. Pan Sztojka vysvětluje, že když Romové hovoří o našem světě, ve kterém všichni žijeme, přesto ho označují jako „lengi luma“ – jejich svět. Tedy ten náš svět „neromů“. (Sztojka 2019: osobní sdělení).

Přechodové rituály definuje francouzský etnolog, Arnold Van Gennep, v knize *Přechodové rituály*. Autor v této své knize systematizuje všechny magicko-náboženské

tradice. Nejvíce se však zaměřil na rozbor náboženských cyklů, kterými člověk prochází, zejména na ty nejpodstatnější. V mém případě se budeme zajímat o smrt a obřadní rituály se smrtí spojené. Arnold Van Gennep uvádí sled životních událostí asi takto: „*Narození, společenské dospívání, sňatek, otcovství nebo mateřství, třídní postup, specializace zaměstnání a smrt*“ (Gennep 1997: 15). Gennep dále navazuje se slovy, že začátky a konce jsou složeny ze stejného rázu. Uvádí, že ke každému z těchto celků se váže rituál nebo obřad, jejich cíle jsou stejné – „*Přecházení jedince od jedné determinované situace k jiné, zrovna tak determinované situaci*“ (Gennep 1997: 15). „*V první řadě je třeba konstatovat, že pod duchovním životem či duchovním světem nemáme na mysli pouze náboženský život v církevním rámci, ale i lidové formy náboženství či různé formy duchovní kultury všeobecně*“ (Mann Kováč 2003: 11, volně přeloženo autorkou práce). Podle Manna patří do tohoto duchovní života Romů různé obřady zvyky, pověry a náboženské písně a vlastně celý komplex tradic a představ, které uspokojí duchovní potřeby člověka. Poukazuje na to, že základním poznatkem studia religiozity Romů je skutečnost, že u Romů probíhal všeobecný sociokulturní vývoj daleko pomaleji, než u jiných etnik. Domnívá se, že právě tento poznatek je důvodem, proč se různé prvky duchovní kultury zachovaly v konzervativnějších formách. Na druhou stranu toto rozporuje pan Sztojka, kdy hovoří o tom, že tradice nejsou něco, co by šlo zakonzervovat. „*V důsledku cestování a kočování olšských skupin přejali jiné tradice a hodnoty kultur ostatních*“ (Sztojka 2019: osobní sdělení).

Víra Romů je zajímavým spojením křesťanského učení, pověr⁴ a jejich vlastních představ. V tak obsáhlém komplexu pohledu na duchovno je navíc nutno dodat, že určité části náboženských představ jsou přejaté od jiných společností a jsou do nich vloženy prvky samotných Romů. Právě přejaté i vlastní prvky duchovna můžeme zařadit mezi jeden z typických projevů romské religiozity. Romové se báli přírodních úkazů, které si nedovedli

⁴ Jsem si vědoma, že tento termín není zcela nejvhodnější. Nepoužívám jej zde v pejorativním slova smyslu.

vysvětlit, báli se smrti, proto si upravovali víru podle svého a tím jí dali nové pojetí. Vztah k Bohu a víra v posmrtný život jsou založeny i na tradovaných pověrách.

3.2 Magické praktiky

„Slovo magie pochází z řeckého slova „mageia“ a staroperského „magush“, která označovala příslušníky staroperské kněžské kasty, ovládající nadpřirozené síly“ (Nakonečný 1992: 1). Nakonečný dále píše, že původní význam slova „magiusiah“ znamená úřad a vědu kněží, kteří zastávali také funkci lékařů. Ti působili v Babylonii a Persii jako mágové (magi). V Evropě je později chápána jako tvořivý akt vůle a imaginace. (Nakonečný 1992). Dnes je tento pojem užíván ve velmi širokém smyslu. Každá kultura chápe význam pojmu magie odlišně, tudíž ji každá kultura užívá podle svého. Neexistuje tedy žádná úplná definice pojmu magie, která by se dala uplatnit na kultury a společnosti, ve kterých se magie a její užívání objevuje. Ve vztahu k olašským Romům opět narazím na historickou podstatu a vývoj, ze kterých mnoho magických úkonů vychází. Magické úkony prováděly zásadně staré olašské ženy, nikdy romští muži nebo mladší ženy. (Davidová 1995: 129). Takové privilegium se dostávalo starším olašským ženám z mnoha důvodů. Jedním z nich může být všeobecná důležitost starších u olašského společenství. Starší olašské ženy měly více zkušeností a moudrosti, právě v důsledku svého vysokého věku. Říkalo se tak těm ženám, kterým byly připisovány schopnosti hovořit s nadpřirozenými silami i vesmírem. Byly spojovány také se sběrem léčivých bylin, provozováním milostné magie, která měla za cíl získat přízeň a lásku toho druhého. Výsadou starších olašských žen bylo také věštění z ruky a hádání z karet. Tímto se živí už po staletí a předávají své zkušenosti z generace na generaci. (Davidová 1995). Věštění z karet nebo hádání z ruky pomáhalo objasňovat věci, které se racionálně objasnit nedaly. Tato magie jim přinášela jistotu a útěchu. Olašští Romové dodnes ovládají

magii. Zde můžeme najít i odpovědi týkající se pomsty. I pomsta je druh magie, která se nazývá „černá magie“. (Davidová 1995: 129). Většina Romů u sebe nosí různé amulety, kterým přiřkládají nadpřirozené schopnosti. Pan Sztojka také uvádí „Kerimo“ – což je magický úkon, pomocí něhož můžeme přivolat lásku druhého nebo naopak druhého proklít. „*Může se zde jednat o možnou interpretaci Romů*“. (Sztojka 2019: osobní sdělení).

Také pověry hrály v magických úkonech důležitou roli. Měly velký vliv na udržování starého tradičního života a pomáhaly jej zachovat často až dodnes. Pověry olašských Romů jsou podle Davidové založeny na praktické víře v kladný výsledek toho daného magického úkonu. Jelikož se většinou dostavil kladný výsledek, Romové jim ve své většině věřili. (Davidová 1995). Je to právě komplex všech těchto představ, pověr a zvyků, které tvoří jejich typickou víru, která je podstatou jejich tradičního způsobu života. „*Mnoho pověr se soustředilo například na těhotné romské ženy. Téměř všechny věřily, že když těhotná žena vidí nějaké jídlo, na něž dostane chuť a nedostane ho nebo si ho nemůže koupit, dítě se v ní „zlakomí“ a odejde od ní pryč – čili dojde k potratu*“. (Davidová 1995: 128). Nejlepší možností je v takovém případě si dané jídlo vzít. Tak také omlouvaly ženy své drobné krádeže. „*Nebo viděla-li budoucí matka oheň, nesměla se chytnout za břicho, aby dítě nemělo na tváři „oheň“, tj. červené skvrny – na základě magie podobnosti*“. (Davidová 1995: 128). Velký význam přisuzují také zaklínání. Různé druhy zaklínání můžeme slyšet v jejich běžné hovorové řeči. Mnoho tradičních formulí se zachovalo i dodnes. Pan Sztojka v rozhovorech hovoří o olašských ženách ve spojitosti s hovorovým zaklínáním. Olašské ženy proklínají toho, kdo jim ublížil. „*Zažil jsem i případ, kdy byl ošetřovací lékař nucen oznámit rodině a příbuzným, že je jejich blízký nemocný. Olašská žena ho v tu chvíli začala velmi hrubě zaklínat. Jednalo se o několikaminutový monolog*“. (Sztojka 2019: osobní sdělení). Diskutovali jsme spolu na toto téma, zdali si olašské ženy při zaklínání uvědomují, co všechno zlého vlastně říkají. „*V afektu takové věci řeknou, ale nevím, nakolik to myslí vážně,*

ony to nemají odlišené – věří v magii“. (Sztojka 2019: osobní sdělení). Pan Sztojka také vyprávěl o silné víře ve slova a myšlenky. Těm olašští Romové přisuzují velkou váhu. Takové zaklínací formule se neužívají nadarmo. Mnozí z nich opravdu věřili, že se jim něco zlého stane.

3.3 Vztah Romů k Bohu

V celém olašském společenství hraje Bůh nezastupitelnou roli. Bůh je neodmyslitelnou součástí každého všedního dne a snad všichni Olašští Romové v něj věří. Bůh může mít mnoho podob. Každý z nás věří v něco svého a nemusí to ani nijak definovat. Například můj dědeček věřil v něco, co nazýval „vyšší moc“. Na jedné straně Romové věří v dobré síly a na druhé straně věří i na síly zlé. V olašské romštině je Bůh nazýván „*Dejl*“. Toto pojmenování vychází ze staroindického slova „*déva*“. „*Jak je vidět, Romové na své dlouhé cestě ze své indické pravlasti do Evropy a dále na svého Boha nezapomněli. Uchovali si pro něj ve svém jazyce právě to označení, kterého se užívá i v jiných indických jazycích a které patří k nejstarší vrstvě indoevropské slovní zásoby*“ (Kostic 1995: 41). Velmi úzký vztah s Bohem se odráží v jejich každodenní komunikaci. Zejména při pozdravech. Pan Sztojka uvádí příklad:

Lašo d'ejs te del o Dejl! (Sztojka 2019: osobní sdělení).

„Aby Pán Bůh dal dobrý den“. Tento pozdrav používají olašští Romové, když se potkají.

Ža Dejvlesa! (Sztojka 2019: osobní sdělení).

„Běž s Bohem“. Takto se zase loučí.

Dejvlesa rakhav tumen! (Sztojka 2019: osobní sdělení).

„S Bohem Vás nacházím“. Tento pozdrav používají, když si přisedají ke stolu.

Bůh se také vždy objeví ve slavnostní řeči nebo při různých blahopřání, například k narozeninám. Pan Sztojka uvádí: „*Při každém přání se zmiňuje Bůh, nikdy to není myšleno bez Boha*“. (Sztojka 2019: osobní sdělení). Bůh provádí Olašské Romy prakticky celým jejich životem. Bůh je pro ně jediná představa přátelskosti, hojnosti a spravedlnosti. Kdykoliv se obrátili na Boha, nikdy se nesetkali s odmítnutím nebo předpojatými stereotypy. Bůh je spravedlivý ke všem, bez rozdílu. „*O Del sa dikhel*“, je romské přísloví, které vyjadřuje hluboko zakořeněný pocit a dojem Romů, že se jejich život neustále odehrává před „Božskou tváří“. (Mann Kováč 2003: 13, volně přeloženo autorkou práce). Představa samotného Boha je určitě závislá na obrazotvornosti a celkové duchovní vyspělosti člověka. Z různých záznamů vztah Romům k Bohu vypovídá o tom, že je Bůh něčím ojedinělým a posvátným. Tento vztah je zachycen zejména v pohádkách i příslovích, ze kterých můžeme vyčíst úzký vztah, který k Bohu Romové chovají.

4. POHŘEBNÍ RITUS U OLAŠSKÝCH ROMŮ

4.1 Pohřební rituály

Emotivní prožívání rituálu spojeného s úmrtím v jistých formách přežívá takřka ve všech společnostech a kulturách. Pohřební rituály mohou mít za cíl rozloučení se zesnulými, ale také jejich přechod do „jiného světa“. Často také znamenají strach z návratu duše zemřelého. Zkrátka záleží na úhlu pohledu, jakým budeme na rituál pohřbívání nahlížet. Ne vždy totiž musí stát v čele smutek a ztráta někoho blízkého. *„Na první pohled by se zdálo, že v pohřebních obřadech musejí nejdůležitější místo zaujímat vždy rituály odlučovací. Studium faktů však ukazuje, že v některých případech naopak je odlučovacích rituálu jen velmi málo a jsou velmi jednoduché, zatímco pomezí rituály bývají dlouhé, složité a nejpropracovanější, jimiž se mrtvý přijímá do světa zemřelých a jimž se také přičítá největší význam“.* (Gennep 1997: 136). Podle Gennepa se pohřební rituály dále komplikují také tím, že různé společnosti a kultury mají odlišné, ale prolínající se pojetí záhrobí, což se odráží v samotných rituálech. V různých společenstvích se na člověka a jeho duši nahlíží různými způsoby. *„Některé z těchto duší přežívají navždycky nebo na určitou dobu, jiné umírají atd.“* (Gennep 1996: 137). Společenství olašských Romů nahlíží na duši člověka jako na nesmrtelnou. Ve své podstatě zesnulý nezemře, ale pouze do něho „vstoupí smrt“ (Davidová 1995: 130). Tedy pokud olašští Romové věří na nesmrtelnost duší, vysvětluje to velkolepost pohřbů, které pořádají pro zesnulou blízkou osobu. Pan Sztojka vysvětluje, proč pozůstalí tančí, pijí a zpívají na olašských pohřbech. *„Tanec se dělá pro duši zemřelého, ne pro zábavu. Je tam i hodně alkoholu, ale nikdo se neopije. Ano, napijeme se na žal nebo v důsledku únavy, protože být na nohou tři noci při verrastáši (bdění u mrtvého) je velmi náročné“.* (Sztojka 2019: osobní sdělení). Z rozhovorů s pracovníky se dozvíme, že písně, které provázely celý pohřeb, působily na pracovníky pohřební služby vesele a oslavně. Ty ale nevybírají pozůstalí. Jsou to

písně, které měl rád zesnulý. Pan Sztojka dodává: „*Zesnulá osoba za svého života zažila hezké chvíle. Například se zúčastnila různých křtin, svateb a oslav. Z toho jsou poté vybrány písně, které zazní jako jedny z mnoha na pohřbu zesnulé osoby*“ (Sztojka 2019: osobní sdělení).

Genep říká, že smutek je ve skutečnosti jakési „pomezí“ pro pozůstalé, do kterého vstoupí odlučovacím rituálem a ze kterého později vystoupí rituálem opětovného začlenění (rituálem ukončení smutku). (Genep 1997). Domnívám se, že velkolepé pohřby jsou u olašských Romů spojené také s velkou úctou k zesnulé osobě. Olašské pohřby jsou chápány jako rozloučení se zesnulým stejně tak, jako to je v naší české společnosti. Takové pohřby jsou spojené s velkým a často dlouhotrvajícím zármutkem. „*Pravidla zachovávání smutku tedy závisejí na stupni příbuzenství a na systému, lišícího se u různých národů, jímž se toto příbuzenství určuje*“ (Genep 1997: 138). Systém rodinných vztahů a vazeb Olašských Romů je zcela jistě fascinující. Pro dnešní společnost není rodina takovou hodnotou, jako to bývalo dříve. Z mého pohledu rodina pro naše předky znamenala mnohem více než nyní. V dnešní moderní době je v popředí komunikační technologie spolu s aktivitou na sociálních sítích a tradiční rodinné vazby s přímým kontaktem členů rodiny stojí bohužel spíše v pozadí. I právě tento fakt je důležitý pro uvědomění si ojedinečnosti a vzácnosti olašských komunit. V olašském společenství hraje rodina a rodinné hodnoty tu nejvýraznější roli. Proto i pohřby Olašských Romů jsou vždy velmi honosné a nákladné. Pan Sztojka toto potvrzuje i v našich rozhovorech. Vysvětluje, že bohatí Olašští Romové si zařídí celý pohřeb téměř sami. Zařídí si vlastní romskou hudbu a na financích nešetří. „*Romové dají poslední peníze na pohřeb a neřeší, co budou jíst za týden*“ (Sztojka 2019: osobní sdělení).

„*Není možné, abychom si popsali různé záhrobní světy*“ (Genep 1997: 142).

Neexistuje na toto téma žádná podložená studie a nikdy existovat nebude. Můžeme se pouze domnívat, jak asi takové záhrobí vypadá. Různá společenství si záhrobí představují všelijak. Ovšem nejrozšířenější a nejvíce obecnou představou je, že se záhrobí podobá našemu světu,

ale je podstatně příjemnější. Setkala jsem se i s názorem, že je tam jakási společnost, která funguje stejně jako ta naše. Panují různé názory, že se dokonce naše světy prolínají. Arnold Van Gennep v knize, *Přechodové rituály*, zastává názor, že pouto, které udržujeme se zesnulým, postupně slábne a vždy nastane okamžik, kdy se úplně přeruší. (Gennep 1997). Kdybychom hovořili na toto téma ve vztahu k českému společenství, souhlasila bych. Ovšem ve vztahu k olšským Romům si myslím, že to není úplná pravda. Pouto se zesnulým určitě jistým způsobem zeslábne, ovšem nikdy nezanikne. Olšská společenství jsou známá svými pevnými rodinnými vazbami, která jsou udržována po staletí. Smrtí se zesnulý člověk odloučí od své rodiny, ale pouze na omezenou dobu a ne úplně. Myslím, že naše společnost není a nikdy nebude schopna vnímat tak hluboké procítění společných vazeb, jako je cítí Olšští Romové. A to je v pořádku, protože tím nám opět dokazují svou ojedinělost.

4.2 Přípravy na pohřeb

Samotné přípravy na pohřeb jsou spojené s celou řadou rituálů, které olšští Romové dodržují často i dodnes. I v českých pohřbech zaznamenáváme zbytky tradičních zvyklostí, které se dodržují od pradávna. Český pohřeb, jak jej všichni známe, má určité náležitosti, které jsou samozřejmé a dané. Stejně tak jako u pohřbů českých, tak i u pohřbů olšských přžívají tzv. „očistné rituály“. (Gennep 1997: 150). V dnešní době jsou tyto práce vykonávány pracovníky pohřebních služeb nebo zdravotníky v nemocnicích. Ne vždy tomu tak bylo, zejména v olšském společenství. Příčin mohlo být hned několik. Tu nejdůležitější přisuzuji opět pevným rodinným vazbám, které v olšských rodinách dominují. Pan Sztojka hovoří o silné empatii, která je mezi zesnulým a pozůstalými. „*Jsou empatictější a přikládají tomu daleko větší váhu, než člověk přemýšlivější racionálnější*“. (Sztojka 2019: osobní sdělení). Dodává, že pozůstalí pečlivě dbají, jak je zesnulý oblečen a upraven. „*Když zemřel v nepřírozené poloze,*

tak mu rodina upraví obličej i celé tělo. Oči se vždy zavírají“. (Sztojka 2019: osobní sdělení). Pan Sztojka upozorňuje na to, že olašští Romové zásadně odmítají pitvu. Jsou ochotni k tomu svolit pouze v případě, kdy byl zesnulý zavražděn a kriminální policie je povinna případ vyřešit. (Sztojka 2019: osobní sdělení). Dále také hovoří o tom, že mladí jedinci v olašském společenství jsou součástí všech příprav i pohřbu samotného. Pozorují a pečlivě si ukládají do paměti zvyky a tradice, které jednou budou sami vykonávat. (Sztojka 2019: osobní sdělení).

U některých olašských společenství se věří i v různá znamení, která zvěstovala úmrtí v rodině. Jedním z těchto znamení byl například výskyt sýčka v blízkosti obydlí. Smrt ale může zvěstovat, jak uvedl můj konzultant, také vrána. *„Když doma umírala teta, objevila se u domu vrána, která nešla nijak odehnat. Vrána zůstala u našeho domu až do chvíle, kdy teta zemřela“.* (Sztojka 2019: osobní sdělení). Příbuzní věřili, že se teta přišla rozloučit v podobě vrány. O úmrtí je informovaná nejbližší rodina zesnulého a lidé si poté tuto smutnou informaci předávají mezi sebou. V současné době se stále dodržuje zvyk, že se po úmrtí zakryje zrcadlo a zastaví se čas na hodinách. (Antol 1992 in Mann 1992: 168, volně přeloženo autorkou práce). I pan Sztojka vzpomíná na zvyk, kdy se po úmrtí zakrývala zrcadla. V místnosti, kde je zesnulý, se nevaří, avšak v domě se vařit může. Nutné „úpravy“ zemřelého vykonávala nejbližší rodina. Když mrtvému zůstala otevřená ústa, tak mu podvázali bradu šátkem. Vodu, kterou zesnulého umývali, vylévali někam, kde nikdo nechodí. Na úpravu zesnulého používali žiletku, mýdlo a ručník. Tyto předměty, spolu s šaty, které měl umírající na sobě, po pohřbu zakopali do země. (Antol 1992 in Mann 1992: 168, volně přeloženo autorkou práce). Například pan Sztojka v jednom z hovorů uvádí, že věci zesnulého se nikdy nezbavovali. *„Maminka si nechávala takové věci ve skříni roky. Věřila, že zesnulí patří stále do rodiny“.* (Sztojka 2019: osobní sdělení). Zesnulého vkládají do rakve ve svátečním oblečení. Od pana Sztojky jsem se dozvěděla, že Olašští Romové pohřbívají zesulé příbuzné vždy s botami. *„Je nemyslitelné, že by zesnulá osoba neměla boty“.* (Sztojka

2019: osobní sdělení). Dále zmiňuje, že zesnulému se většinou kupují úplně nové šaty. „*Ovšem když má někdo doma hezký oblek, může jej zesnulému darovat*“. (Sztojka 2019: osobní sdělení). Když zesnulý kouřil, dají mu do kapesníčku fajfku nebo cigarety. Zápalky mu však nedají nikdy, protože mají strach, aby nepřišel duch zemřelého a dům nezapálil. Když se zesnulý rád napil, dají mu do rakve i lahev s pálenkou. Truhla se zesnulým je uložena v místnosti, kdy nohy zesnulého směřují ke dveřím a po obou stranách hoří svíčky. V horkých letních dnech se dávala pod truhlu nádoba se studenou vodou, aby se nešířil zápach. (Antol 1992 in Mann 1992: 168, volně přeloženo autorkou práce). S mrtvým se poté přicházejí rozloučit příbuzní a známí, ale i ti, kteří se zesnulým neměli zrovna dobré vztahy. V ten okamžik chvilku stojí u truhly, rozloučí se, a pozůstalým vyjadřují soustrast. Muži projevují upřímnou soustrast podáním ruky a ženy zase objetím.

4.3 Vartování a víra v duchy zemřelých

Téměř u všech společenství a kultur nastane velký smutek, pokud někdo zemře. Smrt pro každého z nás znamená něco neznámého a záhadného. U Romů všeobecně je smrt navíc zahalena mnoha tajemstvími. V souvislosti se smrtí a odchodem zesnulého z našeho světa se u Romů zachovalo snad nejvíce tradičních prvků a rituálů. Mann v knize, *Boh všetko vidí*, vysvětluje, že výzkum soustředící se okolo duše a záhrobí, vede k různým představám o duši. Na duši můžeme nahlížet jako na jinou formu a pokračování lidského života, v posmrtném životě. (Mann Kováč 2003, volně přeloženo autorkou práce). „*V starých aj súčasných predstavách Rómov sa duša človeka po smrti mení na ducha - mula*“. (Palubová 2003 in Mann Kováč 2003: 25). Olašští Romové věří v posmrtný život, kde zesnulí žijí velmi podobným životem jako živí. Podle jejich víry se může mezi živé duše zesnulý kdykoliv vrátit a to v různých podobách. „*Někdy se duše zemřelých převtělují přímo do zvířat nebo rostlin*“.

(Gennep 1997: 140). Olašští Romové mají strach z návratu duše zesnulého a snaží se tomu všemi možnými prostředky zabránit. Praktikují nejrůznější rituály, kterými se snaží zajistit zesnulému bezpečný odchod a spokojený posmrtný život. Mimo jiné tak zajišťují i klidný život sobě a své rodině. „*Je to silné pouto, které je dané vzpomínkami na zesnulou osobu*“.

(Sztojka 2019: osobní sdělení). V následujících rozhovorech zmiňuje, že ani farář nepomůže překonat strach z mulů. I když farář přijde do bytu nebo místnosti, kde zemřela zesnulá osoba a vysvětlí jej, stejně se mnohdy rodina přestěhuje jinam. Pan Sztojka se také vyjadřuje k pohřbům žehem. „*Pohřeb žehem je nepředstavitelný. Je tomu tak proto, že pouto se zesnulým trvá a pozůstalí se domnívají, že zesnulé by pohřeb žehem bolet*“.

(Sztojka 2019: osobní sdělení). Vzpomíná na jedny známé, kteří se bohužel dostali do dluhové pasti a nebyli schopni pohřeb zajistit. „*V tomto případě jsem jednou jedinkrát za celý svůj život slyšel o pohřbu žehem*“.

(Sztojka 2019: osobní sdělení). Navazuje se slovy, že i když od tohoto pohřbu uběhla celá léta, stále si pozůstalí vyčítají, že byli nuceni přistoupit na formu pohřbu žehem. „*Vždy když tyto známé potkám, stydí se, že to tenkrát museli udělat tímto způsobem*“.

(Sztojka 2019: osobní sdělení).

Všichni Romové, nejen ti Olašští, věří v posmrtný život a duchy zemřelých. Jsou přesvědčeni o tom, že člověk zcela nezemřel, ale pouze do něho vstoupila smrt. Zemřelé předky, do nichž vstoupila smrt, nazývají „mulo“. „*Naši lidé se strašně bojí mulů*“.

(Lacková 1997: 72). Vzhledem k nedávné smrti bratra pana Sztojky, bylo zapotřebí otevřít rodinnou hrobku, aby ho do ní mohli uložit. Když rodina pana Sztojky nechávala v roce 1996 hrobku zhotovit, pořídila do hrobky to nejlepší vybavení, které garantovalo kvalitu, v té době do hrobky investovali hodně peněz. „*Po otevření hrobky byla na dně voda a rakev byla rozpadnutá. Olašští Romové z toho byli velmi vystrašení. Začali vést polemiky o mula, který v hrobce nepořádek udělal*“.

(Sztojka 2019: osobní sdělení). Pan Sztojka má díky své vzdělanosti rozsáhlejší vědění o světě a proto k celé věci přistupoval racionálněji než ostatní

Olašští Romové. Na tuto příhodu navazuje se slovy: „*Romové všeobecně nejsou schopni nic verifikovat, na to jim chybí dostatečné znalosti*“. (Sztojka 2019: osobní sdělení). Elena Lackové v knize, *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*, vypráví o strachu z mulů. Popisuje strach všech Romů na světě, kteří věří, že duše mrtvých, se vracejí na zem a pouštějí hrůzu na živé. Duše zemřelých se mohou vracet z různých důvodů. Jedním z důvodů může být obyčejný stesk po příbuzných. V horších případech se vracejí, aby se pomstili těm, kteří jim v životě ublížili nebo se na nich dopustili nějaké křivdy. Vypráví se, že mulové pustí na člověka tak strašnou hrůzu, že ztratí řeč a může i onemocnět. Existují také hodné duše zemřelých, které přicházejí upozorňovat na blížící se nebezpečí. Ani ve společnosti hodných zemřelých duší není Romům příjemně. „*Mrtvý má zůstat tam, kam patří, a neplést se mezi živé*“. (Lacková 1997: 72). V rozhovoru s panem Sztojkou, jsem se dotázala na hodné a zlé duše zemřelých. „*Starší Romové dokázali rozlišit hodného ducha od toho zlého*“. (Sztojka 2019: osobní sdělení). Proto se za tyto bludné duše Romové modlí k Bohu, aby jim odpustil jejich hříchy a dopřál jim klid. Romové, kteří v mula věří, mají pochopitelně z jeho návštěvy strach, především v případě, že s ním mají různé nedořešené věci. Bojí se, že je bude strašit a v důsledku toho nechávají několik dnů po pohřbu v domě rozsvícená světla. Lacková také ve své knize, *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*, uvádí příklad z vlastní zkušenosti. Když jí zemřel dědeček, zjevil se poté v domě v podobě „ducha“. Popisuje, jak babička posypala světnici popelem, třetí den od pohřbu dědečka. „*Uvidíme, jestli dědeček přijde*“ (Lacková 1997: 29). Vysvětluje, že se mrtvý může proměnit v jakékoliv zvíře, většinou v kočku, psa nebo v co chce on sám. Podle podoby za sebou může nechávat stopy lidské, zvířecí nebo se může vracet na náš svět i ve vlastní podobě. „*Všichni Romové na tohle věří*“. (Lacková 1997: 29). Lacková vzpomíná, jak dědeček opravdu přišel a to v podobě lidské. Což znamenalo, že to byl hodný člověk, byl důstojný, proto se nemusel zjevit v podobě zvířecí. (Lacková 1997: 29). Lacková dodává, že i když se její dědeček vrátil na náš svět v podobě lidské, stejně dům

po jeho „návštěvě“ vykuřovali, protože mrtvý nepatří do světa živých. V knize, *Boh všetko vidí*, od Manna, se dočteme o pohledu na posmrtný život z jiného úhlu pohledu. Píše zde, že víra v posmrtný život či víra v nesmrtelnost duše je jakási forma smíření se s odchodem zesnulého. (Mann Kováč 2003, volně přeloženo autorkou práce). V hlubokém podvědomí to zajisté může být způsob útěchy, že milovaná osoba vlastně nezemřela a žije jinde – na lepším místě.

Doba mezi úmrtím člověka a samotným pohřeb se obecně označuje „vartování“.

Z rozhovorů s panem Sztojkou, jsem se dozvěděla, že olašští Romové nazývají tuto dobu svým dialektem – „Verrastáši“. (Sztojka 2019: osobní sdělení). Tuto tradici dodržují z mnoha důvodů, při čemž ten nejhlavnější je, aby zabezpečili mrtvému snadný přechod do posmrtného života. Velký význam také přisuzují otázce cti. Další z důvodů je také ve významu pospolitosti rodiny. Sejde se široká rodina a příbuzenstvo, které se i dlouhá léta neviděli, aby v období smutku nezůstali sami. Romové všeobecně se zemřelých bojí, v důsledku toho vznikl celý systém zvyků a rituálů, které pozůstalí vykonávají, aby mrtvý neměl důvod se vracet zpátky na zem. „*V pohřebních rituálech se pomezí období vyznačuje nejprve materiálně delším či kratším setrváním těla zemřelého nebo rakve ve smuteční místnosti (bdění, stráž u mrtvého), v hale domu atd.*“ (Gennep 1997: 138). Verrastáši většinou trvá po dobu tří nocí, ale může to být i déle, záleží, jak rychle se vystrojí pohřeb. Peter Stojka v knize, *Amáro Trájo*, uvádí, že na Slovensku se vartování provádí v průběhu dvou nocí a na třetí den bývá pohřeb. (Stojka 2003: 122, volně přeloženo autorkou práce). Pan Sztojka upozorňuje, že Olašští Romové drží verrastáši pouze v noci. (Sztojka 2019: osobní sdělení). Tímto pozůstalí prokazovali zesnulému úctu a vyprávěli si různé historky, pohádky a vzpomínky z jeho života. To se dělávalo v dřívějších dobách, dnes si Olašští Romové při vartování povídají o svých životech a vzpomínají na minulost. (Stojka 2003: 128, volně přeloženo autorkou práce). Zpěv a tanec jsou přísně zakázané. V místnosti, kde probíhá

verrastáši nenajdeme ani žádné jídlo, pouze pití. Pan Sztojka uvádí: „*Podává se většinou skotská whisky, poté i nealkoholické nápoje. Nikdy ne například šampaňské, to se nehodí*“.

(Sztojka 2019: osobní sdělení). Platil také zákaz dívat se dovnitř do místnosti oknem na zesnulého, protože ta místnost patří smrti. „*Při nočním vartování se často stávalo, že se někdo z mužů nebo chlapců zadíval upřeně na mrtvého či mrtvolu a omdlel. Romové tehdy říkali, že se podíval smrti do tváře, a věřili, že to může být i příčinou smrti. Tři dni a tři noci býval mrtvý vystaven v otevřené rakvi ve svém domku. Po všechny tři večery a noci se u něj scházeli dospělí členové jeho široké rodiny a přátelé a vartovali u mrtvého*“.

(Davidová 1995: 130). Pozůstali neustále strážili a chránili zesnulého až do uložení do země. Přicházeli se s ním rozloučit a prosili o odpuštění, pokud mu někdy v jeho životě způsobili příkoří. Peter Stojka v knize, *Amáro Trájo*, píše o vartování v dřívějších dobách. „*Volakedy Rómovia vartovali pri veľkom ohni. Všetci, čo prišli vartovať, posadali si okolo vattry a rozjímali. Spievali piesne pre zesnulého, modlili sa*“.

(Stojka 2003: 124). V rozhovoru s panem Sztojkou najdeme i další zvyklosti. Vzpomíná na své dětství, kdy si pamatuje, že dělali verrastáši v místnosti, kde zesnulý zemřel. Ovšem přiznává, že v dnešní době se již podobné zvyklosti nedělají doma, ale tam, kde je na to dostatek prostoru. Popisuje pohřeb svého zesnulého bratra. „*Pronajali jsme sál, kam jsme se všichni bez problému vešli. Strávili jsme 3 noci u zesnulého bratra*“.

(Sztojka 2019: osobní sdělení). V dalších částech rozhovoru popisuje rozdělení společnosti na mužskou a ženskou. O tomto zvyku píše v knize, *Amáro Trájo*, také Peter Stojka. „*Aj pri vartování, podobne ako pri oslavách, sedia muži a ženy oddelene, každý na inej strane, lebo ani tu nie je dovolené sedieť spolu*“.

(Stojka 2003: 126). V dnešní době tyto přežívající prvky truchlení zaznamenáme v mírnější formě. Z rozhovorů s pracovníky pohřební služby jsem se dozvěděla, že u „lepších“ romských rodin (nejspíše olšských), stále pozůstali vartují, ovšem v daleko menší míře. Pracovníci pohřební služby vzpomínali na jeden případ, kdy je široké romské příbuzenstvo prosilo o chvíli strpení, aby se osobně se zesnulou rozloučili. Podle

slov jednoho z pracovníků pohřební služby, tato „chvilka“ trvala přibližně 3 hodiny. Pracovníci pohřební služby měli tehdy zákaz chodit do domu, kde se zesnulý příslušník rodiny nacházel. Nikdo jim tenkrát neřekl, co tam se zesnulým pozůstali dělali. (Horák 2019: osobní sdělení). Domnívám se, že prováděli vartování v „moderním pojetí“. Z rozhovorů s pracovníky pohřební služby i z rozhovorů s panem Sztojkou vyplývá, že tradice spojené s vartováním nebo v olašském dialektu – verrastáši, jsou stále přezívající, i když někdy v menší míře. Ovšem je také důležité upozornit na to, že každá olašská větev dodržuje odlišné tradice, kterými se řídí.

4.4 Průběh smutečního obřadu

Olašští Romové velmi dbají na to, aby zesnulý odešel z tohoto světa co nejlépe oblečený a upravený, aby ostatní Romové rodinu nepomluvíli, že se nedokázala o zesnulého postarat. Když zemře starý člověk, koupí mu rodina žlutou, červenou nebo hnědou rakev. Když zemře mladý člověk, kupuje se rakev bílé, stříbrné nebo zlaté barvy. (Stojka 2003: 130, volně přeloženo autorkou práce). Tyto barvy symbolizují mladost. Nikdy se však nekupuje rakev černé barvy, protože černou barvu nemá rád žádný Olašský Rom. Ve větších městech se většinou kupují rakve kovové, protože většinou pochovávají zesnulé příbuzné do rodinné hrobky. Dřevěné rakve kupují většinou rodiny na vesnicích a pochovávají zesnulé do samostatných hrobů. (Stojka 2003: 130, volně přeloženo autorkou práce).

Po skončení verrastáši je zesnulý připraven definitivně zprerhat pomyslné vazby se světem živých. V tomto okamžiku následují další rituály, které se praktikují za účelem co nejvíce ulehčit odchodu duše samotné a zamezit jejímu návratu v jakékoliv podobě. *„Rodina ide do márnice ako prvá, pred ostatnými, lebo sa tak chcú rozlúčiť so zomrelým, lebo viac ho už nikdy neuvidia. Tam mu zaspievajú jeho piesne a veľmi pláčú, ženy si trhajú vlasy a od*

žial'u odpadávajú, niekedy ich treba prebrať studenou vodou". (Stojka 2003: 130). Při vynášení truhly z domu je za potřeby třikrát klepnout o práh. (Mann 2001). To mělo zajistit trvalý odchod duše z těla. Antol v knize, *Neznámí Romové*, uvádí poklepání třikrát o práh také jako zpřetrhání veškerého citění, které zesnulý ještě mohl vnímat. „*Pri vynášaní (nohami zomrelého napred) truhlou trikrát poklepú o prah domu: veria, že dokial' je zomretý v izbe, vie všetko o ľuďoch v dome, od tejto chvíle sa to všetko pretrhne, nevie už o ničom*". (Antol 1992 in Mann 1992: 169). Při rozhovoru s panem Sztojka jsem zjistila, že tuto tradici se svou rodinou nikdy nepraktikoval. „*Pohřeb je ukončen uložením zesnulého do země*". (Sztojka 2019: osobní sdělení). Také pracovníci pohřební služby se s touto tradicí u olašských komunit neselekali. Uvádějí, že tyto tradice mnohdy dodržují silně věřící české rodiny. Antol se dále zmiňuje také o úzkém vztahu ke knězi. Ten v den pohřbu chodíval do místnosti, kde zesnulý ležel a teprve v tomto okamžiku truhlu zavřel. (Antol 1992 in Mann 1992: 169, volně přeloženo autorkou práce). Pan Sztojka uvádí, že tento zvyk se dnes již nedodrhuje. „*Kdo chce, tak může zesnulou osobu vidět*". (Sztojka 2019: osobní sdělení). Romové, včetně Romů olašských věří, že pokud se kněz při pohřebním průvodu otočí, znamená to brzké úmrtí někoho dalšího. V rozhovorech s pracovníky pohřební služby vyplývá, že v dnešní době má farář na olašských pohřbech podobnou funkci jako na pohřbech českých. Pozůstali by také měli vynášet zesnulého nohami napřed, aby nohy zesnulého „*našly cestu zpět*". S touto tradicí jsem se setkala i v současnosti. Myslím si, že to je jeden z přežívajících historických rituálů, který si lidé často ani neuvědomují. Z rozhovoru s pracovníky pohřební služby jsem se dozvěděla, že takto se zachází s každým zesnulým, nehledě na národnostní příslušnost nebo náboženské vyznání. Z rozhovorů vyplynuly další nezvyklosti. Upoutala mě odpověď jednoho z pracovníků pohřební služby, když jsem se zeptala na specifické požadavky pozůstalých. Odpověděl mi, že při převozu zesulé na hřbitov museli s vozem projet kolem jejího bydliště. (Horák 2019: osobní sdělení). Myslím si,

že se jednalo o poslední rozloučení s domovem, kde strávila zesnulá většinu svého života. Další zajímavostí je vkládání různých oblíbených předmětů zesnulých do hrobu. To může mít vícero důvodů. Obecně se uvádí, že to je jedna z dalších praktik, jak udržet mrtvého v jeho posmrtném životě. Oblíbené věci by mohly zesnulému scházet a to by mohla být „záminka“, aby si pro své věci přišel do světa živých. Pan Sztojka potvrzuje, že vkládání předmětů do hrobky nebo rakve, se dodržuje dodnes. *„Dávají se drobné peníze pro převozníka Cháróna, svaté obrázky a mnohdy i oblíbený alkohol zesnulého člověka“*. (Sztojka 2019: osobní sdělení). Dále v rozhovoru popisuje situaci, která se stala při pohřbu nedávno zesnulého bratra. *„Když bratr zemřel, tak za mnou přišel můj synovec a byl smutný, že můj bratr nemá svůj oblíbený klobouk. No povídám mu, že to přeci nevádí, ať pro něho zajde domů. Synovec se na mě podíval s hrůzou v očích, že domů nemůže, dokud tatínek nebude pochovaný. Dopadlo to nakonec tak, že jsme mu museli koupit nový klobouk a pochovat ho s kloboukem“*. (Sztojka 2019: osobní sdělení). Jelikož se Romové všeobecně bojí mulů, jistě je to jeden z hlavních důvodů. Pracovník pohřební služby se se mnou podělil o zajímavou vzpomínku. Když pozůstali vkládali předměty do hrobky zesulé, neopomněli na černý dlouhý kabát, ve kterém zesnulá za svého života chodila pravidelně do herny. Do kapes tohoto kabátu pozůstali vložili určitý peněžitý obnos a cigarety. (Menšl 2019: osobní sdělení). Pracovníci pohřební služby se na tu tuto danou věc zesulých zeptali. Reakce pozůstalých byla plná nechápavých pohledů. No přeci proto, aby si mohla jít zase zahrát ve svém oblíbeném kabátu. Dále pracovník pohřební služby popisuje, že do hrobky zesulé vkládali také zednické potřeby. Pozůstali tuto tradici opět vysvětlili tak, že kdyby si potřebovala zesnulá hrobku opravit, musí k tomu mít potřebné nářadí. (Menšl 2019: osobní sdělení). Domnívám se, že tyto zvyky a tradici jsou dodržovány právě kvůli strachu z mula. Pan Sztojka říká: *„Když prší při pohřbu, Romové říkají, že mrtvý pláče“*. (Sztojka 2019: osobní sdělení). Domnívá se, že je to jistá interpretace pohledu Romů na náš svět a vychází se spojení s naším světem.

4.5 Události po pohřbu

Po pohřbu se Romové přesunou na smuteční hostinu, kde diskutují o jeho průběhu, jestli byl důstojně vystrojený a hodnotí, jak se nejbližší rodina o zesnulého postarala. Pokud byl zesnulý nemocný, diskutují pozůstalý o péči lékařů. Rodina poděkuje za pozvání, kdo chce tak zůstane a posedí, ale většinou se rozloučí a jdou domů, protože nastává doba smutku. Dodržování smutku u nejbližší rodiny je velmi ostře sledované ostatními. Ti pozorují, jak rodina nosí smutek a jak měli zesnulého rádi. (Stojka 2003: 132, volně přeloženo autorkou práce). *„Když v olašském společenství někdo zemře, měl by se držet smutek po celý rok“*. (Sztojka 2019: osobní sdělení).

V období smutku nemůže nejbližší rodina zesnulého chodit na žádné oslavy, do hospody nebo poslouchat jakoukoliv hudbu. Kdyby Olašští Romové nedrželi smutek tak, jak mají, byla by to velká hanba pro celou rodinu. Některé rodiny se domluví a drží smutek za zesnulou osobu jenom půl roku. V období smutku se v olašských rodinách nevaří, výjimka je tehdy, když jsou v rodinách malé děti. V tomto případě může vařit nejstarší dcera, většinou to bývá sestra vdovy, která vaří pro svoje děti a přinese jídlo i dětem vdovy. (Stojka 2003: 132, volně přeloženo autorkou práce). *„Manželky – vdovy, nevaria aj celý rok, lebo tak povedia, že komu majú variť, keď im muž zomrel a oni – vdovy, varené jest' nemusia“*. (Stojka 2003: 132).

Pan Sztojka vysvětluje, že po smrti zesulé blízké osoby, by měla přímá rodina zesnulého chodit oblečena v černé barvě. *„Ženy chodí oblečené celé v černé barvě a muži musí mít černý vrchní díl oděvu“*. (Sztojka 2019: osobní sdělení). Uvádí, že on sám nosil černou barvu šest týdnů po smrti nedávno zesnulého bratra, ale ženy v jejich rodině budou nosit černé oblečení po celý rok. Bývalo také zvykem, že si vdova a dcery ostříhaly vlasy, na znamení smutku. Pozůstalí se také vyhýbají veškerým zábavám a zejména svatbám. Pan Sztojka dodává: *„Olašští Romové nad tím nepřemýšlejí, je to jednoduše naše tradice“*.

(Sztojka 2019: osobní sdělení). Co se vdovství týče, vyjadřuje se pan Sztojka následovně: *„Zejména u starších olašských žen bylo nepřipustné, aby si vdova někoho po smrti manžela našla. Moje maminka to měla úplně stejně po smrti tatínka. Nedovedla si představit, že by na ni sáhnul jiný muž, než byl tatínek“*. (Sztojka 2019: osobní sdělení).

Peter Stojka v knize, *Amáro Trájo*, uvádí, že ženy ještě dlouho po pohřbu chodívají na hřbitov za svými zesnulými manžely a oplakávají je, aby vedle smutku také ukázaly ostatním, jak moc milovaly svého manžela. Jsou ale také ženy, které si po pohřbu na svého zesnulého manžela ani nevzpomenou a tímto ukazují okolí, že jim na něm příliš nezáleželo. (Stojka 2003: 132, volně přeloženo autorkou práce). Z rozhovorů s panem Sztojkou vyplývají odlišnosti, kdy tyto tradice dodržují pouze někteří Olašští Romové. Vysvětluje: *„Romové žili a žijí v mnoha zemích, kdy čerpali tradice i odtamtud. Tyto tradice na sebe nabalují a proto se jejich rituály a tradice odlišují od ostatních olašských rodin. Například mladí lidé dodržují tradice zase trochu odlišně, než lidé starší“*. (Sztojka 2019: osobní sdělení). Dále pokračuje, že někteří olašští Romové na hřbitovy vůbec nechodí a tím se stávají terčem kritiky ostatních Olašských skupin. *„Ostatní se jim smějí, že ani nevědí, kde jsou na hřbitově jejich rodiče“*. (Sztojka 2019: osobní sdělení). Při rozhovoru s majitelem pohřební služby jsem se dozvěděla, že konkrétně Olašští Romové na Pardubicku pravidelně myslí na své zesulé. Hřbitovy navštěvují a každý rok se obrátí na majitele pohřební služby s přáním, aby jim zajistil květinovou výzdobu na hrob. (Horák 2019: osobní sdělení).

5. ZÁVĚR

Téma mé bakalářské práce je zaměřeno na pohřební rituál u Olašských Romů. Úvodní kapitola práce je věnována metodologii výzkumu, kde jsou představeny výzkumné otázky, použité metody výzkumu, vstup do terénu a etika výzkumu. Následující kapitoly nás seznamují s Olašskými Romy, jejich původem, historií a kulturními specifiky. Olašští Romové jsou skupinou velmi uzavřenou, mají svůj vlastní svět, svá vlastní pravidla a dokonce i své soudy. Další kapitola se věnuje magii. Romové jsou od pradávna známí svými magickými úkony, jako například věštění z ruky. Pohřební rituály mají v olašském společenství specifické místo, stejně tak jako víra v posmrtný život nebo víra v duchy zemřelých. O víře olašských Romů pojednává další kapitola, která se věnuje religiozitě Romů.

Stěžejní a nejdůležitější kapitola mé práce se zaměřuje na pohřební ritus. V této kapitole se soustředím na podrobný popis rituálů a tradic, které olašští Romové dělávali po celá staletí a mnoho se jich zachovalo i dodnes. Seznamujeme se zde s přípravami na pohřeb, vysvětluji zde význam a funkci vartování a s ním úzce spojenou víru v duchy zemřelých. Najdeme zde i popis průběhu smutečního pohřbu a popis rituálů, které se praktikují po pohřbu.

Celou bakalářskou prací se prolíná můj vlastní terénní výzkum. Nejvíce cenných informací mi předal již zmiňovaný konzultant pan Milan Sztojka, který je sám Olašským Romem. Díky jeho otevřenosti a vzpomínkám z dětství, jsem byla schopna zjistit rituály spojené s úmrtím v olašské komunitě, které přežily dodnes nebo se naopak již nedodržují. Olašští Romové se od sebe odlišují podle rodinné větve, ze které pochází. Tudiž i z rozhovorů s panem Sztojkou vyplývají rozdíly v rituálech, které jednotlivé olašské rodiny dodržují a jiné je naopak nedodržují nebo je praktikují odlišně.

První výzkumná otázka „*Jakou roli zaujímá pohřební rituál v duchovní kultuře Olašských Romů*“?, se stala základní pro celý výzkum. Jak jsem zjistila z rozhovorů od pana Sztojky, pohřební rituál v duchovní kultuře Olašských Romů zaujímá tu nejdůležitější roli. Jak vysvětluji v bakalářské práci, olašští Romové věří v posmrtný život, ve kterém duše zemřelých stále žijí. Právě z těchto faktů vyplývá důležitost pohřebních rituálů, pomocí kterých se snaží pozůstalí zajistit ten nejlepší posmrtný život a klid duši zesnulého. Olašští Romové věří, že se duše zesnulého může kdykoliv objevit i ve světě živých a může je přijít strašit nebo naopak je upozornit na nějaké nebezpečí. To potvrzuje i pan Sztojka, který vzpomíná, že všelijaké zvláštní věci, které se v jeho rodině udály, odjakživa byly přisuzovány právě aktivitě duší zesnulých. Tanec a zpěv, které můžeme pozorovat při Olašských pohřbech, se nedělají pro zábavu, ale pro zesnulého. Je to projevem silné úcty. Velkolepost pohřbů, vykopání rodinné hrobky i úpravy zesnulého jsou vykonávány pro zesnulého a jeho posmrtný život. Jak uvedl sám pan Sztojka, Olašští Romové mnohdy investují do rozloučení se zesnulým veškeré své úspory.

Na druhou výzkumnou otázku „*Jaké rituály doprovázejí loučení se zesnulým a jaké jsou jejich specifika*“?, mi v rozhovorech odpověděl pan Sztojka. V bakalářské práci popisují rituály, které se u Olašských Romů praktikují před pohřbem, v jeho průběhu a po pohřbu. Tyto informace jsem čerpala z odborné literatury a doplnila je informacemi, které mi v rozhovorech uvedl pan Sztojka. Mnoho rituálů se dodržuje dodnes, i když třeba v odlišných formách. Záleží také na zvycích jednotlivých olašských rodin. I přesto ale v dnešní době Olašští Romové dbají na to, aby zesnulému vystrojili bohatý pohřeb, a stále se mnoho rituálů dodržuje za účelem spokojeného posmrtného života. I když se s nějakými rituály pan Sztojka nesešel osobně, tak o nich slyšel od nejrůznějších příbuzných. Co se mladších generací týče, zdůrazňuje pan Sztojka, že mladí jsou součástí veškerých příprav na pohřeb, samotných vartování i v celém průběhu pohřbu.

Majitel a pracovníci pohřební služby neznali zvyky Olašských Romů a proto pro ně byl celý proces pohřbívání velmi neobvyklý. Od konkrétního pohřbu „olašské královny“ v Pardubicích již uběhlo několik let. I přesto z těchto rozhovorů vyplývá, že si jej dokázali uchovat v živé paměti. Naproti tomu rozhovory s panem Sztojkou mi ukázaly úplně jiný úhel pohledu. Pan Sztojka hovoří o olašských pohřbech jako o tradicích a rituálech, nad kterým samotní olašští Romové nepřemýšlejí.

Jak vyplývá z rozhovorů s panem Sztojkou, velká část rituálů se dodržuje dodnes. Olašští Romové stále věří, že smrt může zvěstovat výskyt sýčka nebo vrány v okolí. Dodnes některé olašské rodiny po smrti zesnulého zakrývají v domě zrcadla. Část rituálů se ale postupem času vytratila. V dnešní době pozůstali nevhazují věci po zesnulém do ohně, naopak si je uchovávají jako vzpomínky. I v dnešní moderní době Romové stále věří na duchy zemřelých, v důsledku této víry se dodržely nejvíce tradice spojené s vartováním, vkládáním předmětů do hrobky nebo rakve zesnulého i například držení smutku po celý rok.

Při zkoumání pohřebních rituálů jsem blíže nahlédla do života Olašských Romů a myslím, že jsem i mnohé pochopila. Olašští Romové při svém nedostatečném vzdělání obtížně akceptují právní vědomí většinové společnosti, proto se bohužel ocitají na jejím okraji. Svým tradičním duchovním životem, včetně pohřbívání, udržují pospolitost svého společenství a tím vytvářejí svůj vlastní svět. Tento svět má svá pravidla a je pro nezasvěceného prakticky nepřístupný. Ráda jsem ho alespoň trochu poznala.

6. SEZNAM LITERATURY:

1. ANDRŠ, ZBYNĚK. 2016. *Our God is Gold: Vlashika Rom at a Crossroads?* In *Ethnologia Actualis*, Vol. 16: 66-79. No. 2/2016. Department of Social Sciences, University of Pardubice, Pardubice.
2. ANTOL, PAVOL. 1992. In MANN, ARNE B. 1992. *Neznámí Rómovia*. ISTER SCIENCE PRESS, Bratislava.
3. COHN, WERNER, 2009. *Cikáni*. Praha: sociologické nakladatelství SLON.
4. DAVIDOVÁ, EVA. *Cesty Romů 1945-1990*. 1995. Olomouc: Univerzity Palackého v Olomouci.
5. DAVIDOVÁ, EVA. 2000. In HUBSCHMANNOVÁ, MILENA a kol. 2000. *Černobílý život*. Praha: Gallery.
6. ERIKSEN, THOMAS HYLLAND. 2012. *Etnicita a nacionalismus: antropologické perspektivy*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
7. FRASER, ANGUS. 2002. *Cikáni*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
8. HÁJSKÁ, MARKÉTA. 2012. In PODOLINSKÁ, TATIANA, HRUSTIČ, TOMÁŠ. 2015. *Čierno-biele svety: Rómovia v majoritnej spoločnosti na Slovensku*. Ústav etnologie: Bratislava.
9. HENDL, JAN. 2005. *Kvalitativní výzkum: Základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál.
10. HORVÁTHOVÁ, JANA. 2002. *Kapitoly z dějin Romů*. Společenství Romů na Moravě a Muzeum romské kultury: Lidové noviny.
11. HUBSCHMANNOVÁ, MILENA a kol. 2000. *Černobílý život*. Praha: Gallery.
12. HUBSCHMANNOVÁ, MILENA, LACKOVÁ, ELENA. 1997. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. Praha: Triáda.

13. KOSTIC, SVETISLAV. 1995. *Jak je starý bůh u Romů*. Romano Dzaniben, č. 4, s. 41).
14. KOVÁČ, MILAN, MANN, ARNE B. (eds). 2003. *Boh všetko vidí. O del sa dikhel*. Bratislava: Chronos.
15. LIÉGEOIS, JEAN-PIERRE. 1997. *Rómovia, Cigáni, Kočovníci*. Bratislava: Charis.
16. MANN, ARNE B. 2001. *Romský dějepis*. Praha: Fortuna, 2001.
17. MANN, ARNE B. 1992. *Neznámí Rómovia*. Bratislava: ISTER SCIENCE PRESS.
18. MARUSHIAKOVA, ELENA, POPPOV, VESSELIN. 2015. In PODOLINSKÁ, TATIANA, HRUSTIČ, TOMÁŠ. 2015. *Čierno-biele svety: Rómovia v majoritnej spoločnosti na Slovensku*. Ústav etnologie: Bratislava.
19. *Meredith* [online]. [cit. 2019-06-09]. *Tradice a rituály v životě moderního člověka*. Dostupné z WWW: <http://www.meredit.cz/tradice-a-ritualy-v-zivote-moderniho-cloveka/>.
20. MILAN, MANN, ARNE B. (eds). 2003. *Boh všetko vidí. O del sa dikhel*. Bratislava: Chronos.
21. MIOVSKÝ, MICHAL. 2006. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada.
22. MARUSHIAKOVA, ELENA, POPPOV, VESSELIN. 2015. In PODOLINSKÁ, TATIANA, HRUSTIČ, TOMÁŠ. 2015. *Čierno-biele svety: Rómovia v majoritnej spoločnosti na Slovensku*. Ústav etnologie: Bratislava.
23. NAKONEČNÝ, MILAN. 1992. *Podstata a lidský smysl magie*. In: WOLF, JOSEF a kol. *Člověk ve světě magie: o historii a současnosti magie v lidské společnosti*. Praha: Unitaria.

24. PALUBOVÁ, ZUZANA. 2003. *Fenomén smrti v ľudovom nábožensve Rómov z okolia Trnavy a Nitry*. In KOVÁČ, MILAN, MANN, ARNE B. (eds). 2003. *Boh všetko vidí. O del sa dikhel*. Bratislava: Chronos.
25. PODOLINSKÁ, TATIANA, HRUSTIČ, TOMÁŠ. 2015. *Čierno-biele svety: Rómovia v majoritnej spoločnosti na Slovensku*. Ústav etnologie: Bratislava.
26. STEWART, MICHAEL. 2005. *Čas Cikánů*. Brno Olomouc: Barrister Principal Univerzita Palackého.
27. STOJKA, PETER, PIVOŇ, RASTISLAV. 2003. *Amáro Trájo: Náš život*. Bratislava: Slavomír Drozd studio.
28. VAN GENNEP, ARNOLD. 1997. *Přechodové rituály: Systematické studium rituálů*. Praha: Lidové noviny.

7. PŘÍLOHY

Příloha 1. – rozhovor se zaměstnancem pohřební služby *Horák*, panem Markem Horákem.

Příloha 2. – rozhovor se zaměstnancem pohřební služby *Horák*, panem Michalem Menšlem.

Příloha 3. – rozhovor s majitelem pohřební služby *Horák*, panem Martinem Horákem.

**Příloha 1.: ROZHOVOR SE ZAMĚSTNANCEM POHŘEBNÍ SLUŽBY HORÁK,
PANEM MARKEM HORÁKEM (26 LET)**

Dobrý den pane Horák. Ráda bych se Vás zeptala na pár otázek ohledně pohřbů, které jste vykonával, zejména na pohřby olašské. Mohl byste mi na konkrétním příkladu olašský pohřeb trochu přiblížit?

„Dobrý den, ano určitě. Olašských pohřbů jsme vykonávali hned několik. Nejvíce bohatý pohřeb olašských Romů byl ten, který jsme vykonávali v roce 2014, kdy zemřela „olašská královna“ tady v Pardubicích. Bylo to úplně odlišné od ostatních pohřbů, které jsme kdy vykonávali“.

1) Co nejvíce Vás zaujalo na celém pohřbu?

„Mě osobně nejvíce zaujala samotná rakev. Takovou rakev, si nemůže dovolit každý a je to ta nejvyšší forma pohodlí, kterou můžete zesnulým příbuzným poskytnout. Jednalo se o typ americké rakve, která se otevírala pomocí klíčky a bylo možné ji otevřít celou nebo jenom její část u hlavy zesnulé. Klíčkou se dala polohovat hlava i nohy. Zdobení rakve bylo také zajímavé, byly do ní vyryté různé ornamenty“.

2) Měli pozůstalí nějaké specifické požadavky, které jste byli schopni splnit?

„Jako firma jsme se museli snažit splnit veškeré požadavky pozůstalých, ovšem nás při plnění mnoho z nich tlačil čas. Úvodní požadavek se týkal převozního vozidla, ve kterém byla zesnulá přepravena. Vůz musel být značky Mercedes Benz. Cestou z kostela na hřbitov se muselo projet kolem bydliště zesnulé“.

3) Jako zaměstnanci pohřební služby, jste byli povinni vykonávat náležitě úpravy zesnulé?

„Ano, museli jsme ji dát make-up, pudřenku, namalovat ji rty rtěnkou a upravit jí vlasy. Použili jsme i její oblíbený parfém. Poté jsme ji oblékli do svátečního oblečení,

keré ve svém životě ráda nosila. Ovšem boty neměla. Tyto všechny předměty a její osobní věci nám dovezla rodina zesnulé“.

- 4) Konal se v tomto olášském pohřbu všeobecně známý pohřební průvod?

„Ano, se zesnulou jsme všichni, včetně rodiny, šli pohřebním průvodem, asi zhruba 250 m, k samotné hrobce. Celý průvod doprovázela živá hudební kapela, která hrála známé olášské písně“.

- 5) Přišly Vám tyto písně jako pohřební písně?

„Určitě ne. Přišly mi velmi veselé, jako kdyby něco oslavovaly. Kapela hrála známé čardáše. Zajímavé také bylo to, že po celou dobu průvodu zpívala široká rodina společně s kapelou“.

- 6) Jak na Vás působilo rozloučení u samotné hrobky?

„My jsme zvyklí, že máme vedle sebe rakev, že položíme rakev na místo, kde má být uložena a farář se rozloučí modlitbami a poté by mělo následovat samotné spouštění rakve. U nich to bylo ale plně jinak. Opět hrála celou dobu rozloučení kapela, pozůstali zpívali, popíjeli, kouřili tabák a tancovali. Při těchto tradicích polévali rakev drahým alkoholem, který měli u sebe“.

- 7) Jak dlouho rozloučení zhruba trvalo?

„Takhle jsme tam čekali asi hodinu. Byli jsme všichni hrozně překvapení. Přemýšlel jsem nad tím, jaký to má důvod a že to asi jejich tradice“.

- 8) Jak významnou funkci v rozloučení zastával farář?

„Stejnou funkci jako na každém jiném pohřbu“.

- 9) Jak byste olášský pohřeb porovnal s tradičním českým pohřbem?

„Bylo to naprosto odlišné. Nedávalo mi to vůbec žádný smysl, protože olášskou komunitu neznám a nemám s nimi žádné další zkušenosti. Celý olášský pohřeb mi nepřišel moc důstojný. České pohřby jsou sice smutnější, ale rozhodně důstojnější“.

**Příloha 2.: ROZHOVOR SE ZAMĚSTNANCEM POHŘEBNÍ SLUŽBY HORÁK,
PANEM MICHALEM MENŠLEM (25 LET)**

Dobrý den pane Menšl. Ráda bych se Vás zeptala na pár otázek ohledně pohřbů, které jste vykonával, zejména na pohřby olašské. Mohl byste mi na konkrétním příkladu olašský pohřeb trochu přiblížit?

„Dobrý den, jak už říkal kolega přede mnou, nejvíce zajímavý pohřeb byl ten v roce, 2014, kdy zemřela „olašská královna“. Myslím si, že zúčastnit se na takovém pohřbu, se mi už nikdy nepodaří. Bylo velmi zajímavé sledovat, jak olašští Romové pohřeb prožívali“.

1) Co nejvíce Vás zaujalo na celém pohřbu?

„Po již zmíněné rakvi, mě nejvíce zaujala hrobka, které neměla žádnou podobnost s klasickými standardy“.

2) V čem byla tato hrobka jiná, oproti běžným?

„Dno hrobky bylo vykládané dlažbou, stěny byly potaženy růžovou fasádní barvou, na nich byla přidělaná fiktivní okna a světla. Vybavení hrobky bylo také nezvyklé. Zesnulá tam měla šatník, se svými oblíbenými věcmi. Do hrobky jsme dávali i židli, přes kterou byl přehozen černý kabát, ve kterém zesnulá chodila za svého života do herny. Pozůstalí do kapes kabátu vložili peníze. V hrobce bylo také rádio, zednické potřeby a její osobní věci“.

3) Říkal jste, že vložili peníze do kabátu a v hrobce byly zednické potřeby?

„Ano, slyšela jste dobře. My jsme byli také překvapení, proto jsme se pozůstalých zeptali, proč to tak je. Řekli nám, že proto, aby si zesnulá mohla jít kdykoliv zase zahrát. Zednické potřeby se prý dávají do hrobky z toho důvodu, aby si to v případě potřeby mohla opravit“.

4) Takže se pozůstalý netajili tím, že věří v duchy zemřelých a posmrtný život?

„Nikdo z nich o tom veřejně nemluvil, ale bylo zřejmé, že na duchy zemřelých věří. Celý pohřeb byl postaven tak, aby měla zesnulá vše, co potřebuje do posmrtného života“.

5) Máte představu o tom, kolik lidí se přišlo se zesnulou rozloučit?

„To se nedá přesně odhadnout. Na tuto událost se sjelo široké příbuzenstvo ze všech koutků České Republiky a možná i Evropy. Řekl bych, že jich tam určitě okolo padesáti bylo“.

6) Vzpomněl byste si na nějaké další zvláštnosti, které Vás upoutaly?

„Celý pohřeb byl velmi honosný a propracovaný do nejmenších detailů. Ke smutečnímu rozloučení se muselo přistupovat neobvykle a profesionálně. Počínaje samotnou výzdobou v kostele až po květinovou výzdobu okolo hrobky. Bylo tam velké množství netypických věnců od širokého příbuzenstva. Nejčastější byly věnce ve tvaru srdce. Obyčejnému člověku by to mohlo připomínat svatební výzdobu“.

7) Takže byly chvíle, kdy jste se necítil jako na pohřbu?

„Dá se říct, že ne, kdyby tam nebyla rakev. Po celou dobu rozloučení na hřbitově hrála živá olašská kapela jejich tradiční oslavné písně. Působilo to na mě jako jedna velká rodinná veselice, ale po staru“.

8) Jak se pozůstalí chovali po celou dobu rozloučení?

„Smích střídal pláč. Popíjelo se, kouřilo a tančilo se. To vše v doprovodu živé olašské kapely. I nejmenší účastníci pohřbu znali všechny olašské písně, které se na pohřbu hrály“.

9) Kolega se zmiňoval o tom, že mu pohřeb přišel nedůstojný, oproti pohřbu českému. Jste stejného názoru?

„Z pohledu českého občana to může působit neuctivě, ale myslím si, že každá kultura má své zvyky a tradice. Pro olášské Romy může naopak český pohřeb působit chudě a nedůstojně“.

Příloha 3.: ROZHOVOR S MAJITELEM POHŘEBNÍ SLUŽBY *HORÁK*, PANEM MARTINEM HORÁKEM (44 LET)

Dobrý den pane Horák. Ráda bych se Vás zeptala na pár otázek ohledně pohřbů, které jste vykonával, zejména na pohřby olašské.

- 1) Vaši Zaměstnanci uvedli jeden konkrétní olašský pohřeb, který se konal v roce 2014, kdy zemřela „olašská královna“ v Pardubicích. Jak to celé probíhalo?

„Dobrý den, nedivím se, že Vám uvedli tento konkrétní pohřeb, jelikož byl velmi nezvyklý. Avšak i jiné romské pohřby měly svoje zvláštnosti. Jednou jsme přijeli do domu, kde zesnula romská žena. Pozůstalí nás poprosili, jestli nemůžeme chvilku počkat venku, než se se zesnulou rozloučí. Čekali jsme tam asi 3 hodiny. To se nám běžně nestává. Při olašském pohřbu, který Vám uvedli za příklad moji zaměstnanci, kontaktovali pozůstalí naši pohřební službu s požadavky na zajištění smutečního rozloučení. Pro nás byl nejobtížnější požadavek rychlé zhotovení hrobky, která byla umístěna na hřbitově, ve Svítkově. Celá hrobka byla atypická, jelikož je určena pro vícero rakví“.

- 2) Jak se Vám s olašskou rodinou jednalo?

„Jednání proběhlo bez komplikací. Všechny schůzky se konaly mimo kancelář, většinou probíhaly na veřejných prostranstvích, jako například v McDonaldu. Semnou mluvili vždycky českým jazykem, avšak mezi sebou zásadně romsky. Z jejich strany vše dodrželi a vše uhradili“.

- 3) Myslíte, že si k Vám vytvořili určitý vztah?

„Určitě ano. Už při samotném sjednávání byli velmi vděční, že jim splníme jejich specifické požadavky. Každoročně se ozývají, když někdo zesnulý z jejich rodiny slavil narozeniny nebo svátek, abychom jim zhotovili pohřební květinu“.

4) Byly i tyto požadavky v něčem speciální?

„Ano, pohřební květina musí být vždy ve tvaru srdce. Velký důraz také kladou na barvu. Mají rádi nejvíce modrou, bílou a červenou. Vždy mají přesnou představu“.

5) Jakou funkci zastává na takových pohřbech farář?

„Farář je v zásadě na každém pohřbu i na těch českých. Faráře zajišťovala naše pohřební služba. Farář byl na rozloučení v kostele a poté i na hřbitově ve Svítkově. Odříkával modlitby a kropil hrobku svěcenou vodou“.

6) Zmiňujete se o tom, že faráře zajišťovala Vaše pohřební služba. Znamená to, že některé věci si obstarali pozůstalý sami?

„Ano. Naše pohřební služba nemá takové konexe, aby zajistila například živou olašskou kapelu. Pozůstalý mají svoje vlastní známé, kterým se ozvou a vše si s nimi sjednají podle svého“.

7) Máte zkušenost s poklepáním třikrát o práh?

„Ano, ale v českých a hodně věřících rodinách. U žádného romského pohřbu jsem se s tímto zvykem neseťkal. Dalším zvykem je poté vynášení zesnulého z kostela i všech místností nohama napřed, to se dělá snad u všech společností“.

8) Celý pohřeb byl mediálně známí a natáčela zde i známá česká televizní stanice.

Myslíte, že jim to vadilo?

„Určitě ne. Celý pohřeb byl veřejný. Myslím si, že se rádi zviditelnili a pochlubili se honosným pohřbem“.

9) Jak na Vás působilo rozloučení u samotné hrobky?

„Často se to nestává, aby člověk viděl něco takového. Bylo to hodně emotivní. Smáli se a do toho plakali, byli hluční a zpívali.“

10) Jak byste olašský pohřeb porovnal s tradičním českým pohřbem?

„Olašští Romové se nebojí investovat do pohřbů. Všechno je velmi honosné, od samotné květinové výzdoby po výzdobu rakve a hrobky. České pohřby nejsou tak finančně nákladné většina českých zesnulí se uchyluje k běžným průběhům českých pohřbů. U českých pohřbů se dodržují minimální tradice a zvyky“.